

Олександр ГВАНЬІНІ

ХРОНІКА РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ,

в якій міститься стислий опис всіх міст, замків і провінцій, що їй належать.
Тут також генеалогія тих давніх князів та монархів, з котрих пішли зацні й великі роди на Русі. А це є книга III.

У Кракові,
у друкарні Миколая Лоба, року Божого
1611

Переклад з польської Юрія МИЩИКА за участю Олега ДЯЧКА

НА СТАРОДАВНІЙ КЛЕЙНОД ВЕЛЬМОЖНОГО РОДУ ІХ МОСТЕЙ ПАНІВ МИШКОВСЬКИХ

Цей герб зацний, а хто уважно до нього придивиться,
Одразу побачить у ньому маркграфський візерунок.
Чотири орли, що світяться під золотою короною,
Уподібнюючися сонцю, летять попід небеса.
А хрест посеред підкови означає не що інше,
Тільки статечну віру римської церкви.
Це і є дивна прикраса орлів у короні,
Тому Юпітер найвищий має їх у своїй обороні.
Королі і князі печатки кладуть орлами,
І зацність роду Гонзаг боги відчувають.
Живи з цим клейнодом, фамілія славна,
Нехай же тобі щастя служить, як служило здавна.

М[арцін] П[ашковський]

Ясновельможному пану,
його милості ПАНУ ЗИГМУНТОВІ МИШКОВСЬКОМУ*,
маркграфу з Мірова, найвишому коронному маршалкові, старості солецькому, ново-
мейському, городецькому і т. д., моєму милостивому пану і добродієві.

Не останньою ознакою мудрої людини є її прагнення служити насамперед своїй вітчизні, а не іноземним країнам. Той, хто противиться цьому, той ніби стає невдячним Богові; важко знайти у такого незіпсований розум і якусь цноту. Цього боялися великі люди у славних республіках і воліли скромно переносити всі нещастя й пригоди, ніж необережно і з великою нехиттю виступати проти своєї спільної і головної добродійки. Отак грек Аристид*, йдучи на вигнання, просив богів, щоб вони дали афінянам таке щастя, щоб ті змогли забути Аристида. Тут я не боюся жодного доко-ру. Будучи чужинцем, я приєднуюся до зацного польського народу як до власної вітчизни, оскільки, за словами Сократа, для діяльної людини батьківщиною є кожна земля, особливо та, якій ця людина присвятила кращу частину свого життя з будь-яким здобуттям доброго імені. Коли є з чим йти до безсмертя, то й чужого світла вистачить для прикраси. Тому я долучаю себе до щасливчиків, бо в цих своїх літах вже прислужився Польщі і їй, а не кудись, приніс швидкий розум, жовнірські діяння та інші плоди поштивого життя. Навіть коли б я народився серед давніх римлян, а прислужився б у кожній цноті тут, цьому малолюдству, то все одно за цим ніколи б не шкодував. Коли ж дивлюся на початок, вчинки і розмноження зацної слов'янської крові, то бачу, як цнота і щастя злучилися задля її вивищення так, щоб поляки могли не тільки зрівнятися з давніми і велеславними державами, але й випередити їх. Я не бачу іншої причини такого постійного щастя поляків, крім їхньої давньої побожності і палкого бажання пошуків слави, воєнних та мирних цнот, котрі ніби із кров'ю переходять у спадок до їхніх потомків; а [прекрасні] ефекти зразу ж виявляються в дітях, причому чим далі, тим більше. Мені було приємно через кількадесят років дати іноземним людям розповідь латинською мовою про непереможні труднощі, безстрашні серця, швидку і мудру раду достохвальної Речі Посполитої. Ще миліше мені робити це тепер, коли й чужі книги, сповнені свідоцтв письменників, подані всьому світові; коли виявилось моє прагнення, хоча уже майже згасле, перекласти історії польською мовою, на що було чимало бажаючих. Оскільки інші свої книги я освітлив древністю і славою певних патронів, то для цієї, третьої, у котрій говориться про по-

* Позначені зірочкою слова й вирази коментуються в кінці публікації. Коментар Юрія Мишика.
© Юрій Мищик та Олег Дячок, 2000, переклад.

чаток історії вельми важливого руського народу, шукаю світла й оборони у прекрасній та зашній фамілії Мишковських, якої ти є сонцем і окрасою. До цього мене спонукала й та причина, що ти був завжди особливим протектором і добродієм нашого італійського роду завдяки приязні з великими італійськими панами, завдяки твоїм великим цнотам. Твоя поважність вирізняє тебе серед своїх, твоя надзвичайна людяність разом з мудрістю готує із твоїх значних заслуг перед Річчю Посполитою ласку його мості короля. Твоя найвища цнота — вірність своєму пану і батьківщині. Не існує таких ворожих загроз для Корони Польської, немає такої людини, перед котрими здригнулося б твоє велике серце, яких би не перемогла твоя мудрість, не обезвладила б твоя людяність. Ти вмієш бути в усьому господарем своїм почуттям, що найбільше цінується в державі; ти вмієш гідно тримати свою сенаторську персону; у твоїй душі і не ворухнеться легковажність або якась невдячність. Ти статечно йдеш до того, що є здоровим для всіх, що приносить користь і славу. Таким був святої пам'яті стрий вашої панської мості, вельможного милостивого пана, краківський біскуп*; а інших багатьох не торкаюсь через стислість цієї передмови. Таким був і равський воевода* Петро, людина поважна і мудра, котра ревно старалася для загального добра. Ти ж наслідуєш їх у цнотах, береш після них посади у спадок, засідаєш у сенаті цього преславного королівства, береш з ласки його мості короля належне твоїй праці в різних повітах і старостах, щоб джерело добродієвності зашного роду Мишковських ніколи не пересихало, щоб глибоко закорінене прагнення королів і Речі Посполитій квітнуло статечно й гарно. Ось чого я покійно зичу вашій панській милості, моєму милостивому панові, просячи Господа Бога про довге і щасливе у цьому стані благословення. І нині приношу перед панське лице вашої мості, моєму милостивому пану, як городоцькому старості в руських краях, цю історію про руські події, не сумніваючися у тому, що ти зволиш її веселим оком і бистрою рукою переглянути, що зволиш, як і завжди, бути моїм милостивим паном.

Дано з Кракова дня 24 жовтня 1611 року.

Вашої мості, мого милостивого пана, всього добра зичливий і найнижчий слуга Олександр Івагнінус

КНИГА ІІІ. ЧАСТИНА І

ПРО РУСЬКІ КНЯЗІВСТВА ТА ПРО ЇХ НАРОДИ

Про початок роксоланів, або руського народу, різні історики по-різному твердять. Одні цей народ роксоланами, інші слов'янами називають. Як би там не було, але цей народ іде з покоління потомків Яфета, про що ми детальніше розповідали в першій книзі, де йшлося про походження савроматів і поляків.

Тепер же нам треба сказати про те, звідки русь взяла своє ім'я. Давні хроністи вважають, що вона так названа від Руса, внука Лехового. Але так не може бути, бо русь набагато старша, ніж Лех, наш предок, сюди прийшов. Можливо, що цей Рус, Лехів внук, панував над руссю. Але русь так прозивалася ще до того! Інші ж хроністи вважають, що русь таким іменем хоче зватися від містечка Русси, котре знаходиться недалеко від Великого Новгороду. Інші ж хроністи вважають, що русь прозивалася від русявого волосся, котре й нині найчастіше зустрічається у русів. Є й такі, котрі русь виводять від Фет Русина, потомка Хамового, як пише домініканець Северин у генеалогії Господа Ісуса. Інші ж виводять русь від князя Роса (Ros), про котрого згадується у Святому Письмі у Єзекіїля*. Однак найпевнішим є те, що русь має своє ім'я від розсіання, бо словаки називають сівбу розсівою. Бо цей народ розсіявся по світу, наповнив собою велику частину Європи та Азії, широко розлігся від Льодовитого океану аж до Середиземного моря та Адриатицького півострова, від моря Евксинського аж до Балтійського океану. Через це греки

звуть їх спорами (spogiami), тобто розпорошеними. Жили там, де Москва [знаходиться], між Дніпром і Доном, як про це свідчить Страбон* у своїй «Географії». Також і давній географ Птолемей, описуючи весь світ, кладе їх поблизу Чорного моря та Меотидського озера* і називає роксоланами, ніби русь і алани. Цих роксолан знаходимо ще задовго перед Різдом Господнім; вони воювали із свеонами, або шведами, бо з тими були у сусідстві і нині є. Воювали і проти Митридата*, понтійського короля, чого торкався давній історик Помпей Трог*. Цей пише про них, що вони із сирих волячих шкур робили собі каптани, (// с. 2), а зброя їхня така була; мали панцирі або щити і так на коня з шаблею, з рогатиною і луком сідали. І нині цю зброю русь уживає. Щось подібне розповідає Павсаній* про сарматів, що ті собі також робили каптани з кінських копит і зміїних шкір. Згадує цих роксоланів і Тацит*, що вони в часи кесаря Отона* вдерлися в римські землі до Мізії* і скрізь понад Дунаєм і Чорним морем вчинили велику шкоду. І наш Длугош* написав у своїй хроніці про них, що їхній князь Одонацер* узяв був Рим у 470 році після Різдва Господня при Леоні Першому* кесарі. Цей Одонацер 14 років тримав Рим, але потім був розбитий при Аквілеї від готів, внаслідок чого втік до Равенни, однак його там дістали готи і розбили. Деякі пишуть його ругіанським, а не руським князем, але й ці люди звідти, з Готії, вийшли. Вони після поразки готів пішли з Італійської землі у свою сторону і осіли між Віслою та Одрою над морем там, де нині є Поморська земля: отак і є ця Ругія. Однак знати добре, що це був народ войовничий, тільки що писати не скоро стали, як і інші, і хто б їм раніше щось розповідав, вони нічого стародавнього про себе сказати не можуть. Письмо ж слов'янське винайшов св. Єронім*, а після нього його поширив Кирило*, доктор, врешті у році Божому 796 Михаїл Куропалат*, константинопольський імператор, отакі літери до писання послав болгарам, котрі потім русь прийняла:

Одонацер, руський князь, узяв Рим.

Хто придумав слов'янське письмо.

Pismo Słowiańskie kto wynalazł.

wynalazł/á po nim Cyrillus Doktor rozmnożył: i Pánskiego 796. Michał Kurpilot Cesarz Konstá charaktery do písania Bulgárom posłał/które por-

АБВГДЕЖЗЗНКІЛМНОПРСТЪ

ЦУШЩЪЫЬѢѦННОАЦХЪЯ

Początek Xis:

ietá: y od tych dopiero czasow Kronika swa Xis

Початок руських князів.

і з цього тільки часу русь починає свою хроніку, кажучи, що були три брати ЩЕК (Sciek), КИЙ (Kig), ХОРЕВ (Korew) і сестра ЛИБІДЬ (Lebeda). Ці почали першими панувати у них приблизно у 6370 від створення світу, або в 796 році від народження на світ нашого Спасителя, як я вже сказав. Саме вони першими через кілька років після потопа, прибувши в східні краї, опанували там найвизначнішими місцями і збудували замки. Кий заснував місто і замок над рікою Дніпром і назвав його від свого імені Київ, де й нині перебуває митрополит, їхній великий біскуп. Це місто лежить у рівному полі

Заснування Києва.

над самим Дніпром, замок — далі від Дніпра на високій горі. Цей замок є вдвічі більшим, ніж краківський, має сім великих башт, а менших веж незчисленну кількість; всі вони — дерев'яні. Паркан також дерев'яний, стоїть на земляному насипу. У місті й біля міста досить прекрасних церков. Вал тягнеться від ріки до ріки далі від міста, і його довжина складає півтори милі. З цього знати, що це місто було колись (// с. 3) дуже великим і, як казали, мало сім миль довкола. Воно було раніше зруйноване Болеславом Хоробрим*, першим польським королем близько 999 року. Польські і руські хроніки свідчать, що хвіртка була золота, а ворота міські — мідними, наполовину із золотом у брамі. Ще й нині видно при гнзненському костьолі деякі знаки зруйнування Києва у той час.

Колишня зацність Києва.

Другий брат Шек збудував замок недалеко від Києва і назвав його від свого імені Шекавицею, а Хорев — Хоревницею. Інших же історії не згадують через велику давність подій та недбальство [істориків]. Оці предки князів [руських] мали своїх князів, котрим роздавали пусті країни для будування замків, як от: Радим, від котрого прозвалися радимичі над рікою Сяном; Вятко, від котрого [пішли] вятичі над рікою Волгою; Дулеба, від котрого дулеби над рікою Бугом, що нині звуться лучани. Вони були нащадками Кия*, котрі розширювали держави на півночі, але над собою поставили князя з іншого народу, щоб не потурав ані брату, ані свату, ані кому іншому, а тільки кожен отримував те, що заслужить. А було цих князів троє: Рюрик, Синеус і Трувор (Trwol). Перший князь Рюрик* був у Новгороді, другий, Синеус, був князем у Білоозері, а третій, Трувор, у Ізборську. А це діялося 865 року від Різдва Господа Христа. По смерті цих двох сам Рюрик панував над усіма. По смерті Рюрика його син Ігор (Geor)* посівши Київські краї, прозався єдиновладцем (jedynowładec). Коли він наклав велику данину на людей, його забили деревляни і послали до його дружини Ольги* з пропозицією: чи не хотіла б вона піти заміж за їхнього князя Нискина (Niskina). Вона ж, хитра, обіцяла це вчинити, якщо той приїде до неї додому брати шлюб. Коли ж деревляни із своїм князем їхали до неї, вона влаштувала на певному місці засідку з військових людей і доценту розбила деревлян, а взятих у полон мучила різними муками, мстячися за свого чоловіка Ігора.

Генеалогія руських князів.

Жіноча хитрість.

Потім син Ігора та Ольги Святослав*, підрісши, прилучив деревлян до своєї держави і примусив їх давати собі стародавню данину. Його ж мати Ольга їздила до Константинополя пізнати християнську віру і там охрестилася, ім'я ж їй було дано Єлена. Коли вона виїжджала з Константинополя, її благословив патріарх, кажучи: «Благословенна ти між жонами руськими». Але її син Святослав не хотів охрещуватися. Перемігши деревлян, він виступив проти хазар, котрі теж були руського народу, і взяв їхній замок, званий Біла Вежа. Потім він воював проти болгар, взяв у них 80 замків і поклав на них данину. Він провадив з греками великі й довгі війни, силою взяв у них 70 замків понад Дунаєм. Але в цей час печеніги обложили Київ так, що його дружина з трьома синами померла зі страху. Почувши про це, Святослав повернувся (// с. 4) до Києва, але печеніги теж ішли проти нього. Печеніг Куря (Kur) розбив військо Святослава, а взявши його самого у полон, відрубав йому голову і дав її оправити золотом. З цього черепа він пив, як із чаші. Святослав залишив по собі трьох синів: Ярополка, Олега і Володимира*. Ярополк був великий тиран.

Єлена, руська християнка.

Святослав забитий.

Сини Святослава. Цей убив старшого брата Олега перед своїми очима задля панування, а сам став єдиновладцем. Потім і сам від іншого брата, Володимира, був забитий. Цей Володимир, вдершись до Польщі, забрав у Мечислава* Перемишль, Червень та інші [міста], а потім пішов на Грецію і там узяв Корсунь. Воював проти печенігів, а коли зійшовся з ними біля однієї ріки, названої Трубеж, виїхав один муж з війська печенізького, досить вродливий і мужній, викликаючи на герць будь-кого з його війська. Озвався тоді один русин, хлопець невеликий, але мужній і виїхав проти того. Злегковажив його печеніг, але русин вбив печеніга. Після цього печеніги відступили. Володимир же на цьому місці збудував замок Переяслав, бо з цього місця походив цей муж. Невдовзі після цього печеніги вдерлися до Русі, розбили Володимира так, що, втікаючи, він ледве не загинув. А діставшись до мосту, сховався якимсь від печенігів під ним і так вцілів. Печеніги ж, повоювавши руські краї, повернулися з великим полоном до своїх домів. Цього Володимира умовляли татари, щоб він прийняв їхню віру, але він не схотів. Єврейської теж не схотів, так само як і латинської, але прийняв грецьку (// с. 5). Коли ж він зажадав від грецьких імператорів Василя та Константина руки їхньої сестри, вони йому відмовили, кажучи, що він є недостойним її, бо не є християнином. Однак він обіцяв охреститися. Коли ж він приїхав до Царгорода, то осліпнув; послав тоді до панни [нареченої], скаржачися, що з ним трапилося таке нещастя, а вона сказала: «Як тільки охрестишся, сліпота зникне», що й сталося, коли його охрестив єпископ з Корсуня у 990 році. Тоді він прозрів, потім взяв з нею шлюб, а її ж звали Анною. Він приїхав з нею до Русі, повернув Корсунь константинопольським імператорам*, а всім підданам наказав охреститися. Так вони і вчинили, і всі одразу охрестилися у Дніпрі разом з його дванадцятьма синами, котрих він мав від перших дружин; дав їм учити грецьке письмо. Він же привів з Греції до Києва різних ремесників. Ці будували коштовні і оздоблені церкви.

Володимира розбили. Володимир, ще за свого життя поділив своїх синів. Вячеславу, старшому, він дав Новгород, Святославу — Полоцьк, Святополкові — Твер, Яромирові — Ростов, Стославу — Глебів, Морани, Святославу — деревлян, Всеволоду — Володимир, Мечиславу — Твер (Tverka), Ізяславу — Смоленськ, Судиславу — Псков, Позвизду — Волинь, Борису по смерті Вячеслава дістався Новгород. Після смерті батька ці сини почали воювати між собою. Отже, Святополк*, вбивши двох братів, Гліба і Бориса, котрих нині русь вважає святими, взяв по них їхні держави. А Ярослав*, вигнавши Святополка, забрав у нього все. Але Святополк втік до Болеслава Хороброго, польського короля, як про це ширше говорить у першій книзі на стор. 30. Великі битви були потім між цими князями та їхніми потомками. Про це досить широко свідчать польські хроніки, читай Кромера* книги 3, 4.

Володимир охрестився. Русь охрестилася. Сини Володимира.

ІЗЯСЛАВ*, князь київський і смоленський, жив близько 1076 року, однак і цей був забитий братом у війні [міжусобній], був похований у Києві у Пречистої, тобто у [соборі] Діви Марії. Він залишив сина Святополка*, котрого Болеслав Сміливий* посадив на престолі, про що читай у Кромера книгу 3. А цей Святополк залишив сина Ярослава, володимирського князя, котрого було вбито під Києвом 1123 року. Про це пише Кромер у книзі п'ятій.

ГЕОРГІЙ (Georgy), син Ярославів; Всеволод, переяславський князь, брат Георгіїв. Цей помер молодим від пошесті і

був похований у Києві у св. Софії. Вацлав був останнім сином Ярославовим; цей скоро після нього помер.

ДАВИД, син Георгіїв, панував після батька у Володимирі. Але інші князі видерли у нього Володимирське і Волинське князівство, а дали йому замки Острог, Дубно (Dubin), Дорогобуж, Чорторийськ, (// с. 6) Божешко (Bozeshko) і сто гривень срібла з Києва, а сто — з Переяслава вирішили давати йому щорічно. Це був войовничий пан, як про нього пише Кромер у книзі 5. З цього часу йдуть князі Острозькі* аж до нинішнього віку. Про це достатньо свідчить ця лінія.

Звідки походять князі Острозькі.

МСТИСЛАВ, син Давидів, князь з Острога, мав сина Мстислава, котрий був опанував Київ і помер у 1158 році. Він був похований у Києві у [церкві] св. Федора. Залишив по собі сина під таким же іменем, князя володимирського, волинського і белзького. Цей же залишив сина Романа*, володимирського князя, котрий переніс княжу столицю з Києва до Галича. Цей більше, ніж інші його предки, воював з польськими князями, однак був забитий біля Завихоста у 1205 році.

ДАНИЛО, брат Романа*, був дуже високого розуму. Він хотів прославитися більше, ніж його предки, а з Руського князівства хотів вчинити королівство, чого мало й не здійснив, як про це пише Папроцький* у своїй Чеській хроніці. Бо вже був ублагав папу, щоб той йому дозволив це, і папа звелів помазати й коронувати Данила на королівство своєму легату Опізану з Мезеану (Mezeanu). Але Данило, який обіцяв із всім своїм народом бути у послушенстві святого загального римського костьола і боронити мужньо християн від поганих, не дотримав слова щодо [цього] всього. Тому все, чого він здобув, не принесло йому жодної прикраси. Про це читай Кромера книгу 9, бо там про це дуже розлого пише. Залишив двох синів: Лева й Романа. Лев заснував Львів, названий від його [князя] імені. Опис Львова буде нижче у цій же книзі.

Данило з Руського князівства хотів мати королівство.

Заснування Львова.

РОМАН, про котрого Кромер згадує у книзі 9, залишив сина Василя, князя Острозького. Цей Василь залишив потім Данила, князя на Острозі; від цього Данила залишився син Федір*, князь на Острозі. Про цього Кромер у книзі 20 чинить згадку такими словами*: «Theodoretus sive Fedko Ostrogius, dux Russie, vir Strenuus et bellicosus, partium Swidrigielonis defensor». Цей мужньо діяв проти поляків, маючи при собі велике військо. Однак явно не сміючи вдарити, велику школу чинив полякам засідками. Про це у Кромера у книзі 20. Врешті він був із молдаванами і своїми помічниками переможений поляками і розбитий.

ВАСИЛЬ, князь на Острозі*, син згаданого Федька, князя, залишив сина Івана, князя на Острозі. Ці всі князі були спокійні. Від цього Івана був Костянтин, князь Острозький, про котрого польські історії так пишуть, що це був пан войовничий проти поганих і всіх ворогів польських королів. Про це пише Кромер в «Ораціях» (in Oratione), прославляючи життя короля (// с. 7) Зигмунта Першого. Він так згадує цього Костянтина: «Atque vita Tartaris perpetuis nostris hostibus incipiam. Horum quidem non contemnendos tres exercitus apud Sluckum, tribus preliis Duce Costantino Ostrogio Principe, omni seculorum memoria dignissimo, ad internecionem pene seadit*. Про цього Костянтина там же в тій «Орації» говорить, що він доценту розбив під Вишневецем 24 тисячі татар, маючи при собі Миколая Кам'янецького з поляками або ж із шляхтою Подільських та Руських країн, котрий був гербу Пілава.

Костянтин Перший, князь Острозький.

Там же він згадує його і втретє, кажучи, що розбив 26 тисяч татар, дослівно такими словами: «Nonne omnibus seculis memorabilis est victoria, qua viginti sex millia Tartarorum, eodem illo Costantino Duce, parua manu prostigata sunt apud Kanioviam»*. Про це маєш ширше у книзі 2 при описі панування польського короля Зигмунта.

На Ведруській війні*, у програній битві, він був узятий у полон з багатьма литовськими панами і привезений до Москви. Там його змушував великий князь московський, щоб він йому присяг ніколи ні з ним, ні проти нього, ні проти його війська не воювати, а полякам не помагати. Він цього не хотів вчинити і мусив за високу ціну себе викуповувати, стараннями короля Зигмунта* був випущений з в'язниці. За це він досить значно помстився Москві і розгромив його [московського князя] 80 тисяч війська у його землі і самого того тирана аж до Москви загнав. Він був тоді у товаристві гетьмана Сверчовського. А це діялося 1502 року. Він міг би тоді цього ворога, вважає, зовсім підкорити, якби рушив на його землю, але, взявши табір, вирушив додому на відпочинок з полоненими та з великою здобиччю.

До того ж, крім свого стародавнього герба, пов'язався своїми потомками з польським і литовським народами, вславився іншими гербами. Пропускаємо давню історію тих, котрі до грецької віри приставали і, маючи свої старовинні герби, потім породичалися з константинопольськими імператорами, використовували зображення св. Георгія на коні, який [списом] забиває змія. Інші, особливо Лев, котрий заснував Львів, використовували зображення чорного лева, що підіймається на скелю; воно вміщене на золотому щиті. А ті, котрі жили, вважає, біля початків моря та великих боліт, використовували зображення голого чоловіка на коні; і досі москва або московські князі використовують це зображення. Костянтин одружився із княгинею Слуцькою*. Вона походила з Ягеллового роду і використовувала герб, належний князям Слуцьким, тобто «Погоню», і хреста та місяці, над котрими було зображено князівський шолом. Він полюбив цей герб і, з'єднавши з ними [князями Слуцькими], покинув цей світ. Залишив по собі двох нащадків: Іллю та Костянтина.

Ілля, князь з Острога, мав за дружину Беату Костелецьку з Костельця, доньку коронного підскарбія. З нею він мав тільки одну доньку Катерину*, яка була дуже нещасною через великі маєтності, котрі дісталися їй по смерті батька як спадкоємиці. Спочатку її викрав, силою захопивши у матері,

Мужність Костянтина,
князя з Острога.

Герби руських князів.

Герби князів Слуцьких.

Дмитро Сангушко*. Марцін Зборовський, що був її опікуном, призначеним ще батьком [Іллею], наздогнав його у Чехії і забив, а панну повернув матері. Коли вона вже була біля матері, то була [потім] віддана за Семена, князя Слуцького, але раніше король Зигмунт-Август* обіцяв її Лукашеві, графу з Гурки, познанському воєводі. Цей, прибувши до Львова, застав там цю панну вже у шлюбі з Семеном; захопив панну, а князь Семен ледве живим утік. Не було між ними приязні аж до смерті і так [ці чоловіки] померли. Мати ж, прагнучи помститися графу з Гурки, вийшла заміж за Ольбрахта Ласького, хоча мала вже під 50 років. Ласький же передав її у Кезмарк і там заморив у в'язниці; вона у великих злиднях скінчила своє життя. Ті маєтності, які їй належали, він повернув, а доччині спустошив. А ця панна, коли помер познанський воєвода, у котрого вона жила майже як у в'язниці, виїхала до свого дядька і там божевільною померла.

Нещасливий шлюб
з ревнощів.

Veri amoris nullus
Finis nisi mors*.

Костянтин Другий*, син вищезгаданого Костянтина, князь Острозький, київський воєвода, був великим оборонцем від поганих руських та подільських країн. З поганими він через своїх старост чимало й мужньо воював, посилаючи проти ворогів і двір свій, шляхту й бояр, як от у 1577 році. І раніше, і пізніше він чинив великі та значні послуги в обороні Речі Посполитій коронній. Його дружиною була графиня Софія Тарновська, дочка Яна, графа з Тарнова, краківського каштеляна. По її смерті князю Острозькому або його нащадкам дісталося чимало міст, як от Тарнов, Тернопіль, Переворськ і багато інших, а також чимало прекрасних сіл (// с. 9), збудованих з великими достатками, вважай панських. Він мав від неї [Софії] трьох синів: Януша, Костянтина і Олександра.

Костянтин Другий,
князь Острозький.

КОСТЯНТИН, недовго поживши на світі, ще за життя батька помер безшлюбним.

ЯНУШ, син Костянтина, князя з Острога, київського воєводи, був краківським каштеляном. Цей в молодому віці, маючи тільки 18 років, вчинив велику втіху своєму батькові, виявивши серце своїх предків, славних князів та гетьманів, коли своє місто і замок Дубно оборонив від поганих, котрі з великою потугою хотіли його здобути. Відомо і про княжну Катерину, його сестру, тоді ще панну, котра потім вийшла заміж за князя Радзивіла*, віленського воєводу; відомо, як він з поміччю Божою оборонився від нападу цього князя, що не є таємницею для світу. Нехай же лине пам'ять про його мужність, доки стоїть світ. Цей з молодих літ виховувався при дворі імператора Максиміліана, одружився потім 1582 року в Угорщині з представницею великого і стародавнього дому панів Зриньї. З нею він мав зацне потомство. Одружився потім з другою дочкою Себастьяна Любомирського, графа з Висьніча, роду стародавнього і заслуженого в Королівстві Польському. З нею брав шлюб у Сончу 1597 року в день св. Катерини.

Януш, син Костянтина,
князь Острозького.

ОЛЕКСАНДР, син цього ж князя Костянтина, київського воєводи, та Софії, графині з Тарнова, був волинським воєводою. Цей ще з своїх молодих літ добре знав, що був уродзони пан з панів. Ставши повнолітнім, з'єднався з домом значних панів Костків і взяв з їхнього дому Анну з Штемберку. З нею породив потомство: двох синів Костянтина та Олександра і чотирьох дочок: Анну, Катерину, Софію і Уршулю. Помер, оплаканий ними та іншими князями, своїми родичами і підлеглими.

Олександр,
князь Острозький.

У князя Костянтина було дві доньки. Одна, Ельжбета, яка

була віддана за Кишку, жмудського старосту і крайчого Великого князівства Литовського, родовиту фамілію, початок якої ведуть із Польщі. Друга донька Катерина була за Радзивилом, віленським воєводою, князем на Дубинках і Біржах.

Але оскільки ми не згадали про зацність фамілії Радзивилів, то хотіли б дещо докладніше про них розповісти. Давність їхньої фамілії йде від заснування Вільна, бо їхній предок порадив закласти Вільно, що потім їм було дано і княжий титул, як про це ми писали у другій книзі, виводячи генеалогію литовських князів. Тепер же цього коротенько торкнемося, пригадаємо, що нам запам'яталося.

Миколай Радзивил*, брат королеви Барбари, котра була за Зигмунтом-Августом (// с. 10), чудово прославився як князь; був троцьким воєводою, а по смерті свого двоюрідного брата, віленського воєводи, котрого по-простому прозивали Чорним, був і віленським воєводою. Він мав двох синів Миколая і Криштофа. Миколай був новогрудським воєводою, а Криштоф — найвищим гетьманом Великого князівства Литовського. Криштоф породив потомство: Януша, підчасного Великого князівства Литовського, та Криштофа; обидва були досвідчені у справах лицарських і в знанні справ різних народів. Мав він і дочку, яку видав заміж за Леона Сапігу, канцлера Великого князівства Литовського, [потім] помер. Ця фамілія князів Радзивилів, яка подає добрі ради, зацно поширюється у Великому князівстві Литовському.

Древність дому
князів Радзивилів.

У Чорного ж, воєводи*, було четверо синів: Єжи, Ольбрахт, Станіслав і Миколай.

ЄЖИ Радзивил був спочатку віленським біскупом, а потім папа Григорій XIII вчинив його кардиналом. Цей керував у побожності і святості життя Краківським біскупством як добрий пастир, ні в чому не шкодуючи ні свого здоров'я, ні грошей. Зацно вродившись, він не схилив чоло перед жодними випробуваннями, не забував турбуватися про свої вівці і не соромився доглядати їх задля помноження хвали Божої. За це його слушно можна вважати і по смерті взірцем уряду й біскупських повинностей. А щоб Господь Бог зволив таких пастирів подавати вітчизні або швидше всьому християнству, треба нам за це Його просити.

АЛЬБРЕХТ Радзивил, князь із Несвіжа та Олики, був маршалком Великого князівства Литовського. Його дружиною була княгиня Курляндська, з котрою мавши потомство, покинув цей світ.

Після нього його брат Станіслав отримав маршальський уряд, але оскільки неймовірний смуток і стан здоров'я не дозволили, недовго пробував на цьому уряді.

МИКОЛАЙ був троцьким воєводою і є нині віленським воєводою. Цей звідав святі місця і, сплотивши зацне потомство, фундує костьоли на честь і хвалу Богу, закладає шпиталі. Він виявляє у своїх похилих літах, вважай, взірець святої побожності, є світильником святої католицької віри. Але повернімося до руських князів.

Князі Заславські з тих же предків, руських князів, беруть свій початок і з Божої ласки прекрасно множаться від свого князівського кореня.

Князі Пронські від цих руських князів беруть свій початок, що підтверджують також листи поділів і листи із скарбу найясніших (// с. 11) їх мостей польських королів, як от лист князів Новосельських, Одоєвських і Воротинських, котрі піддавалися королеві Казимиру*, прагнучи мати оборону від ве-

Древність князів
Заславських і Пронських.

Походження
руських князів.

ликого князя московського, листи великого князя Пронського та великого князя Переяславського. А ці використовують герб згідно з гербом своїх стародавніх предків, руських князів, тобто гербом «Погоня»*.

Деякі князі, котрі є або були у Литві і на Волині, беруть свій початок від Гедимина*, великого князя литовського, від котрого походив і король польський Ягелло*. Найпотужнішими з цього роду були князі Слуцькі, котрих вже не залишилося. Ці вели свій рід від князя Ольгерда*, сина Гедиминового, що був по батькові великим князем литовським. Він породив синів Ягелла, Скиргела, Наримунта, Любарта, Володимира, Лянгвина, Бориса, Коригела, Свидригайла, Вигонта, Андрія, Бутава. Його брат Кейстут мав синів Битовта, Корибута, Патриція, Тотивила, Зигмунта, Войдата і Довгота. А з цих князів інші князі походять як у Литві, так і на Волині. Особливо ж про Івана, князя Чорторійського, розповідають польські й руські хроніки тому, що він забив великого князя литовського Зигмунта, бо той вніс усобиці у весь стародавній княжий народ і лицарство стану, всі права й вольності псував, забувши про свою присягу. Про це пише багато істориків, як от Ваповський, Меховіта*, Кромер та інші.

Близько 1560 року ще жив Олександр, князь Чорторійський*, волинський воевода; залишив сина Михайла. Цей мав дружиною Ходкевичівну, графиню на Шклові і на Миші, сестру віленського каштеляна і жмудського старости. Від неї залишилися нащадки, котрі й нині панують.

Древність
князів Чорторійських.

САНГУШКИ з цими ж Чорторійськими мають початок від одного кореня, у котрих, вважай, завжди серця й душі були князівськими.

Древність
князів Сангушків.

Хроніки розповідають про Федора Сангушка*, що був маршалком Волинської землі і володимирським старостою. Від нього були нащадки: Дмитро Сангушко, котрого Зборовський, опікун княгині Острозької, за те, що викрав її від матері, вбив, а панну повернув матері у 1554 році.

РОМАН САНГУШКО, рідний брат цього Дмитра. Це був муж гідний вічної слави й пам'яті, мур Руських і Подільських країн. Він був брацлавським воеводою, надвірним гетьманом Великого князівства Литовського, старостою житомирським, вінницьким і брацлавським. Помер 20 травня 1571 року. Залишив від шлюбу з Ходкевичівною, донькою віленського каштеляна, гетьмана Великого (// с. 12) князівства Литовського, сина Романа і трьох дочок: Мар'яну, Олександрю і Федору. Мар'яна була за Яном, князем Заславським, воеводою підляським; Олександра — за князем Пронським, каштеляном троцьким, а Федора — за Станіславом Радзиминським, ливським старостою і т. д.

Від цих же князів пішли князі Кошерські*, а ці мають свої маєтності у Литві і на Волині; здавна войовничі та славні мужі, котрі мали чимало великих битв з татарами та з московою. Ці князі беруть свій початок від Ольгерда й Любарта, синів Гедиминович.

Древність
князів Кошерських.

Князі Вишневецькі, славні, мужні, проворні і діяльні мужі, беруть свій початок від Корибута, сина Кейстутового*, рідного брата Витовта. Цей Кейстут був троцьким князем і мав шістьох синів, котрим був і Корибут.

Древність
князів Вишневецьких.

Князі Збараські* ведуть свій початок від Василя Корибутовича, нащадка князів Великого князівства Литовського. Це стародавній рід. Стефан Збараський був троцьким воеводою; пан спокійний, багатий, мудрий, розсудливий, досвідчений у лицарських справах.

Древність
князів Збараських.

Миколай Збаразький, кременецький староста, рідний брат цього воєводи, був також паном спокійним, але завжди тримав при собі чималий почет лицарських людей. З ними в разі потреби він відправляв проти поганих своїх бояр або шляхту, котрі мали свої маєтності у його державах і котрі отримували від нього значне забезпечення.

Януш Збаразький, брацлавський воєвода, кременецький староста, той, вважає, відновив ім'я своїх славних предків, часто вмочував свою шаблю у поганську кров. Знають московські війська і прикордонні замки його мужню силу, за його прикладом при святої пам'яті королі Стефані після від'їзду Мелецького інші гетьмани здобували собі славу. Він ніс на собі, вважає, гетьманський уряд під Великими Луками, під Соколом і під Торопцем віддавав королеві Стефану* [полонених] гетьманів із корогвами, віддавав свої мужні заслуги з іншими королівськими дворянами як пан, сам слави і мужності сповнений, і не задрив славі інших. Він мав за дружину княжну Четвертинську, від котрої залишив потомство: синів і дочок. Ці князі Четвертинські там же на Волині беруть свій початок від давніх руських князів.

Князі Четвертинські.

Владислав, князь Збаразький, третій брат вищезгаданого Стефана, і Юрій, четвертий брат. Обидва завжди зі своїми дворами та боярами були готові стати на оборону Речі Посполитої. Їхня сестра була віддана за Баворського, потім вона народила сина Миколая та дочку Анну, що була віддана за князя Олександра Порицького (// с. 13), котрі Порицькі також ведуть свій рід від стародавніх руських князів.

Князі Порицькі.

Воронецькі* беруть свій початок від того ж предка, що і князі Вишневецькі і Збаразькі.

Князі Воронецькі.

Князі Ружинські* від Кориата, сина Гедиминового, ведуть свій початок; це мужі великої слави, вони зажди були готові до лицарських справ, часто нищили поганих, як турків, так і татар. Вони бували також у запорозьких козаків гетьманами діяльними, справними і щасливими.

Князі Ружинські.

В цих руських краях є й інших князів та панів чимало. Якби ми хотіли перерахувати всіх, то не вистачило б ні часу, ні паперу. Все це люди мужні, лицарські і великого серця; слава і знаменитість їхніх лицарських справ нехай летить аж під хмари.

Я їх усіх вміщую у цьому вірші:

Доброго батька добрі бувають сини,
Градива і Беллони* потомки справжні,
Вони гідні вічної слави і вічної пам'яті,
У цьому їм охоче виявляють вдячність сарматські музи.

ЧАСТИНА 2,

У КОТРИЙ МІСТИТЬСЯ ОПИС КОРДОНІВ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ ТА ПРОВІНЦІЙ, ПРИНАЛЕЖНИХ ДО КОРОНИ ПОЛЬСЬКОЇ ТА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО, ЯК ОТ: ЛЬВІВСЬКОЇ, ГАЛИЦЬКОЇ, БЕЛЗЬКОЇ, ХОЛМСЬКОЇ, ПЕРЕМИСЬКОЇ, ПОДІЛЬСЬКОЇ, ВОЛИНСЬКОЇ, КИЇВСЬКОЇ, МСТИСЛАВСЬКОЇ, ВІТЕБСЬКОЇ, ПОЛОЦЬКОЇ ТА ІНШИХ ЗЕМЕЛЬ. А НАСАМПЕРЕД

Кордони Руської землі.

ОПИС КОРДОНІВ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Руську землю здавна звать Роксоланією*. Вона лежить на сході коло Білого озера, біля ріки Танаїс*, котра відділяє Азію від Європи; на заході вона межує з валаськими та молдав-

ськими землями, з півдня відділяють її [від сусідів] гори Татри. Існує три Русі*: одна — Біла, друга — Чорна, третя — Червона. Біла знаходиться коло Києва, Мозиря, Мстиславля, Вітебська, Орші, Полоцька, Смоленська і Сіверської землі, котра здавна (// с. 14) належить до Великого князівства Литовського. Чорна Русь знаходиться у Московській землі коло Білого озера і там простягається до Азії. Червона лежить при горах, котрі звать Бескидами. Нею володіє польський король, і вона належить до Корони [Польської], а саме: Коломия, Жидачев, Снятин, Рогатин, Буськ і т. д. Нижче гір лежать такі повіти, як Галицький, Перемиський, Сяноцький, а посередині лежить славне місто Львів і його два замки: Верхній і Нижній. Там знаходиться голова всієї руської землі, яка належить до Корони Польської, На північ лежать Холмський, Белзький і Луцький повіти. На півдні межею Руської землі є гори Татри та ріка Дністер; на сході — ріка Танаїс і Перекопська земля. На півночі Русь має сусідкою Литовську землю, а на заході — Польську.

Три Русі.

На Русі є чотири віри: римська, грецька, єврейська і вірменська, особливо у Кам'янці та Львові. Населення Русі — слов'янське, руське, грецьке і вірменське. Вірмени — це прекрасні купці, які їздять до Кафи, до Константинополя, до Александрії, до Єгипту, до Каїра (Alkairu) і аж до Індії, возячи туди й привозячи звідти товари. З апостолів вони найбільше шанують св. Тадея і св. Варфоломея*, твердячи, що саме ці навчили їх віри. Русь держиться грецьких докторів і теологів, як от Василій Великий, Іоан Хризостом, Григорій Назіанський*. Користуються також книгами римського папи Григорія*, особливо тими, що були писані про мораль.

Чотири віри на Русі.

А тепер по порядку опишемо міста, замки і руські провінції, які належать або до Корони, або до Великого князівства Литовського.

Міста і провінції руські, що входять до Корони Польської

ЛЬВІВСЬКА І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ

Львів — руське місто, що належить до Корони Польської, не є звичайним прикордонним містом, а є столицею для всіх тамтешніх жителів. Воно названо Львовом від руського князя Лева*. Місто оточене подвійним муром і сильними баштами, також валом і глибоким рвом, досить добре споряджене вогнепальною зброєю і військовими припасами; лежить у доброму для оборони місці. Воно є славним і порядним в наші часи, обдарованим великими вольностями. Це місто не може припуститися помилок в справах управління, що йому б зашкодило, позаяк у сенаті сидять такі вчені люди, які тільки є у місті. Коли жителі міста бачать молодика, охочого до наук, то навіть коли він і не має статків, посилають його вчитися коштом міста. Потім призначають їх до такої праці, яка відповідає їхнім здібностям; якщо йдуть по духовній лінії (// с. 15), то зразу дають їм утримання, якщо ж по світській, то одружують їх із своїми дочками, паннами або вдовами, допомагаючи їм зайняти гідне становище. Ось так завжди задля добра Речі Посполитої її зміцнюють гідними людьми, бо знаючи про таких, беруть їх до свого товариства, дають їм утримання, залучають до служби королеві і т. д. Це місто має на вічні часи герб: чорний

Зацність і вправність
львів'ян.

лев на золотому полі у короні. Такий герб вживав князь Лев і дав предкам львів'ян. Про порядки у цьому місті прийшлося б довго писати, але заради стислості викладу мусимо поставити тут крапку. У місті є два замки: один у місті, а другий над містом, що стоїть на дуже високій горі і знаходиться у місці, яке прекрасно надається до оборони. Цей замок видно на відстані 10 миль*. Там, у Львові, міститься архиєпископська столиця, там живе і руський митрополит, там чимало храмів римської та грецької релігій. Вірмени також мають там [свої] церкви і свого [найвищого] священника.

ГАЛИЧ — це дерев'яне місто, яке простяглося дуже широко. (Це столиця) одного з руських князівств, котре від Валаської землі відділяє ріка Прут, а з іншого — Тирас, котрий звичайно називають Дністром. Замок, як і місто, є дерев'яним, він стоїть на горі, збудований давно, має всілякі засоби до оборони.

Ось найголовніші повітові міста, котрі знаходяться у Львівській та Галицькій землях

ЖИДАЧЕВ — на Покутті, дерев'яне й широке місто. Воно лежить над рікою Стрий, а замок — на горі, він оточений валом.

ГОРОДОК. Місто й замок лежать у рівнині між болотами, оточені парканами. Городок знаходиться у чотирьох милях від Львова.

БУСЬК. Місто дерев'яне, оточене парканами, воно лежить між ставами і болотами на відстані шести миль від Львова. З цих боліт витікає ріка Буг, якою возять різні товари з Волині на Віслу.

СТРИЙ. Дерев'яне місто, яке лежить над однойменною рікою.

ВИШНЯ. Місто лежить у рівнині між болотами над рікою і названо по імені ріки.

СНЯТИН. Дерев'яне місто, оточене парканами. Воно лежить при валаському кордоні, через який тече ріка Прут. Від Львова 12 миль.

РОГАТИН. Дерев'яне місто, оточене парканами. Воно лежить на рівнині, через котру тече ріка Рогатинка. Замок стоїть на високій горі між болотами й озерами. Від Львова 12 миль.

КОЛОМИЯ. Дерев'яне місто, що лежить під горою над рікою Прут. Там добувають сіль.

ДОЛИНА. Дерев'яне місто, яке лежить між горами. (// с. 16)

ЛЮБАЧІВ. Дерев'яне місто у долині. Замок стоїть на болотах між водами.

Найголовніші сенатори цієї землі

Львівський архиєпископ
Руський воєвода генеральний

Каштеляни:
львівський
галицький
любачівський

Корогва Львівської землі: жовтий лев у золотій короні, який спинається на скелю. Лазурове поле таким чином:

А Галицької землі корогва: коронована галка з розкритими крильми у червоному полі. Герб має такий вигляд:

БЕЛЗЬКА ЗЕМЛЯ

БЕЛЗ. Дерев'яне широке місто, що лежить на луках. Дерев'яний замок стоїть над болотами, які широко розлилися. До нього ніколи не долетить татарська стріла.

СОКАЛЬ. Місто на рівнині, оточене муром. Воно лежить над рікою Бугом, а замок стоїть на високій горі.

ГРУБЕШІВ. Містечко й замок на горі.

ГОРОДЛЮ. Місто стоїть на великих островах, а замок на високій горі над рікою Бугом.

ГРАБОВЕЦЬ. Дерев'яне місто на рівнині, а замок стоїть на високій горі, недоступний через саму природу і оборонне місце.

ТИШОВИЦІ. Дерев'яне місто на рівнині, а замок стоїть на горі. (// с. 17)

Белзька земля має двох найважливіших сенаторів: воєводу і каштеляна.

Корогва земська: білий укоронований гриф у червоному полі.

Ziemia Chełmska.

ХОЛМСЬКА ЗЕМЛЯ

ХОЛМ. Місто оточене парканами, славне тим, що тут стоїть архиєпископська столиця. Дерев'яний замок стоїть на високій горі, його видно на відстані чотирьох миль. Замок обмазаний глиною.

КРАСНОСТАВ. Муроване місто, що лежить на березі широкого озера. Мурований замок знаходиться на рівнині біля того ж озера, його [замок — Ю. М.] обтікає судоходна ріка

Вепр. Красностав знаходиться у семи милях від Люблина. У цьому місті й нині живе генеральний староста його милості короля.

РАТНО. Чимале дерев'яне місто, що лежить між великими болотами за 24 милі від Холма. Через місто йде міст, а замок стоїть на високій горі, з одного боку він оточений рікою Перепет, а з іншого — рікою Тур та багnistими болотами (// с. 18).

ЛЮБОВЛЯ*. Місто лежить над рікою Буг, а замок знаходиться на високій горі.

Ця земля має двох найголовніших сенаторів, тобто біскупа та каштеляна.

Земська корогва має зображення герба: білий ведмідь поміж трьома деревами у золотому полі.

ПЕРЕМИСЬКА ЗЕМЛЯ

ПЕРЕМИШЛЬ. Муроване місто, що лежить над судноплавною рікою Сяном. Там має свою столицю біскуп. Замок стоїть на високій горі на другому боці ріки, оточений навколо баштами. Там знаходиться великий сад, або звіринець, його королівської мості, де є сила-силенна всіляких тварин.

САМБІР. Місто оточене парканом, що лежить над рікою Тиром. Воно разом із замком стоїть коло угорського кордону.

ДРОГОБИЧ. Місто оточене водою, воно славне соляними криницями.

СЯНОК. Дерев'яне місто, що збудоване між горами над рікою Сяном. (// с. 19)

ПЕРЕВОРСЬК. Муроване місто на горі, оточене муром, лежить над рікою Мечкою.

КРОСНО. Муроване місто, котре омивається довкола рікою Ясельдою. Посередині міста протікає інша ріка — Віслук. У півмилі від Кросна змуровано на високій горі замочок, який укріплений самою природою, оборонним місцем і потужними баштами.

Три найголовніші сенатори Перемиської землі: перемиські біскуп і каштелян; сяноцький каштелян.

Земська корогва має зображення герба: жовтий двоголовий орел у золотій короні на лазуровому полі.

ПОДІЛЬСЬКИЙ КРАЙ

Подільський край дуже великий. Він лежить біля валаського та молдавського кордону на півдні. На сході він межує з рікою Доном, що біля Меотського озера та Евксинського моря*, тягнеться аж до перекопських татар (// с. 20). Він має дуже великі порожні поля. Ця країна родюча і багата всім, що родить земля. Коли орач будь-як кине насіння на землю, все одно буде мати у сто разів більше користі. Поля і луки там родючі напрочуд, а з трави ледве побачиш роги вола. Однак ця земля настільки тверда і так довго лежала цілиною, що орачі мусять впрягати у ярма по 12 волів і все одно неймовірно тяжкість праці побачиш із втомленого дихання волів. Ліси дуже багаті медом і пасіками, скрізь у дуплястих деревах і пнях повно бджіл, котрі накопичують там мед. Великі стада і зграї різних тварин і птахів дуже полюбляють цю країну. Тут спочатку жили алани, готи, кумани, половці і роксоляни. А черкашани (szerkasanie) й досі там, над Дністром, мають свої землі.

Багатства подільських країн.

Ось найголовніші міста у цій країні:

КАМ'ЯНЕЦЬ. Це місто стоїть біля валаського кордону і збудоване, видно, Божою рукою між твердими й урвистими скелями. Воно має тільки дві брами. Внаслідок свого [вигідного] місцезнаходження замок теж напрочуд оборонний. Він скрізь оточений скелями, його, як і місто, обтікає довкола ріка Смотрич. Його оточує і дуже значний вал, створений природою. Сам замок добре споряджений муром, баштами і вогнепальною зброєю. Кам'яна скеля робить місто неприступним і неможливим до взяття. Вона так оточує місто, що будинки, навіть високі, не видно, тільки ледве можна побачити їхні дахи. Часто турки, татари й молдавани, облягаючи місто по кілька років, мусили відступати від нього з великим соромом і втратами. Кам'янець знаходиться тільки у двох милях від молдавського міста Хотин.

БАР. Це місто, оточене парканом, лежить на рівнині. Його збудовано за наказом польської королеви Бони, дочки Джованні, міланського князя, котра й назвала його Баром від міста Барі, що знаходиться на її батьківщині. Бар, місто в Україні, широко розляглося. Його мурований замок, оточений багністими і широкими озерами, стоїть на високій горі, через що його важко здобути.

МЕДЖИБІЖ. Місто і великий дерев'яний замок знаходяться між великими болотами. До міста інакше не можна дістатися, тільки через мости. Туди часто нападають татари.

БРЕЗАН. Дерев'яне місто, що має високий мурований замок на горі.

ТЕРЕБОВЛЯ. Містечко лежить під високою горою, а замок — на самій горі.

ХМІЛЬНИК. Дерев'яне містечко з обмурованим острогом; дерев'яний замок на рівнині стоїть над рікою Буг, що його Геродот називає Гіпанісом. Хмільник знаходиться у 20 милях від Кам'янця.

БРАЦЛАВ. Дерев'яні місто і замок, оточені валом і ровом, довкола яких тече ріка Буг (// с. 21).

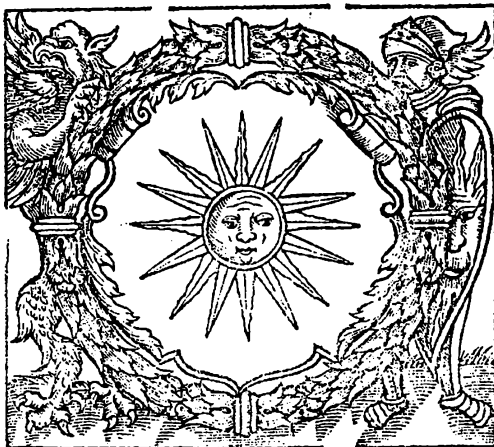
ВИННИЦЯ. Дерев'яне місто, яке разом із замком оточене валом і яке стоїть над рікою Буг. Ці два замки [брацлавський і вінницький. — Ю. М.] частіше, ніж інші, стають метою нападів перекопських татар. Місцеві повіти такі великі, що їх вважають воєводствами. Вони мають особливий пра-

пор, на котрому зображено герб Великого князівства Литовського.

ЗВЕНИГОРОД. Дерев'яні замок і місто, що лежить у пустих полях. Тут чимало припасів. Звідси мешканці часто чинять битви з татарами. За рікою Бугом черкашани й канівці простяглися [поселеннями] до Дніпра, не маючи ні гір, ні лісів, ні припасів. Вони живуть у чистих полях, що тягнуться на 200 польських миль понад Доном і Меотським озером аж до Евксинського моря, до перекопських і кримських татар.

Подільська земля має тільки трьох сенаторів: кам'янецького біскупа, подільського генерального воеводу та кам'янецького каштеляна.

Земська корогва за герб має Сонце з дванадцятьма¹ променями, на білому полі таким чином (// с. 22):

МІСТА І ПРОВІНЦІЇ РУСЬКІ, ПРИНАЛЕЖНІ ДО ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

ВОЛИНСЬКА КРАЇНА

Волинська земля знаходиться серед інших руських князівств, а її людність не поступається своєю мужністю. Це велика країна, родюча і багата на різне збіжжя та різноманітні овочі. Волинь сповнена лісів з дичиною та рибними озерами. Вона здавна належала до Великого князівства Литовського, а тепер включена до складу Корони і тут діє звичайне коронне право. Цей народ прийшов до тутешніх руських країв від ріки Волги, котра відділяє московитів від татар, про що детальніше говорилося у описі поляків та їх походженні. Вони звалися спочатку волгарами, а потім були прозвані волгинцями. Чоловіки чисті, мужні і розсудливі. Вони мають руську мову, письмо, звичаї; руську віру. Є між ними й обивателі римської релігії. Ця країна поділяється на три провінції, або повіті: Луцький, Володимирський і Кременецький.

Земська корогва цієї країни має два червоні кути у білому полі, а на ній герб Великого князівства Литовського. Повітові корогви мають ці ж герб та кольори, але є однокутними.

ЛУЦЬК. Дерев'яне провінційне місто, славне тим, що є столицею римської релігії і резиденцією грецького владики. Воно має два замки, що стоять на високих пагорбах.

Назва волинців.

¹ У автора Гваньїні неточність: Сонце на гербі має шістнадцять променів. (Ред.)

ВОЛОДИМИР. Дерев'яне місто, яке має довкола дерев'яний паркан, обмазаний глиною. Воно лежить між болотистими озерами, було колись центром князівства.

КРЕМ'ЯНЕЦЬ. Велике дерев'яне місто, яке має замок, що стоїть, оточений муром, на високій горі.

А оці провінційні міста мають замки, до них належать містечка:

ХАБНЕ. Замок і місто лежать над рікою Уссою.

ОВРУЧ. Місто і великий замок на горі.

ОЛЕСЬКО. Місто і замок над рікою Губертою.

ЖИТОМИР. Місто і дерев'яний замок на горі.

КОРЕЦЬ. Дерев'яні замок і місто. Колись воно із своїми повітами вважалося князівством.

КАМ'ЯНЕЦЬ. Високий замок на пагорбі.

ЗБАРАЖ. Колись місто з замком було із своїми волостями вільним. Тепер воно є князівством.

Чимало шляхти й панів з цієї країни уживають князівських титулів, що походять від назв їхніх міст (// с. 23).

КИЇВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

КИЇВ* — це старе, велике й просторе місто, оточене довкола довжелезним парканом. Колись воно було столицею всієї Руської землі. Воно лежить над славною рікою Дніпром за 120 миль від Вільна. Колись це місто було премогутнім, вважай, князівським, що й тепер видно з самої місцевості в радіусі восьми миль. На горах і досі видно рештки руських церков та монастирів, залишки різних будівель. Крім цього, там є якісь дуже великі і широкі підземні льохи, котрі там зветься печерами. Місцеві люди, котрі добре знають ці краї, твердять, що вони тягнуться на 80 миль. Там знаходиться чимало зацних гробів давніх руських князів. Ці гроби, хоч і дуже древні, однак зовсім неушкоджені, тільки почорніли. Особливо це стосується двох князів, котрих було поховано за звичаєм у язичеському одязі* так, як вони ходили за життя. Тіла зовсім не розклалися, вони лежать у цих льохах непохованими, їх показують прочанам та гостям місцеві жителі, ченці руської релігії. Порівняно з містом замок досить вигідний для оборони. Він побудований з дерева, землі й каменю, стоїть над Дніпром. Що стосується розмірів цієї землі, то вона дуже обширна, понад 50 польських миль. Раніше ця земля мала свого князя, але тепер обернута на воєводство.

На південь від Києва лежить дерев'яне місто на березі Дніпра, котре зветь Черкасами. Волості, фольварки й поселення цих Черкас широко й далеко простяглися понад рікою Дніпром; всі тамешні жителі — русаки. Інші¹ живуть далі від цих, у горах* понад Евксинським морем, вони мужні, войовничі, часто воюють із своїми близькими сусідами — перекопськими татарами, а нападаючи на їхні землі, виводять велику здобич, стада й бидло.

Черкаси знаходяться від Києва за 22 милі.

За сім миль від Черкас, якщо йти вгору Дніпром, за 17 миль від Києва, знаходиться місто Канів, що обороняється мужніми людьми, котрі живуть довкола. Між черкашанами й канівцями нема жодного, хто сповідував би римську віру, все — русь; не видно й жодних будинків, сіл та волостей; на всі 40 миль — пустеля й дикі поля аж до Очакова, татарського

Київські печери.

Черкаси.

Мужня Русь. Канів.

¹ Маються на увазі власне черкеси. — Ю. М.

міста й замку, що стоять при гирлі Дніпра. В цих краях дикі звірі мають чудові умови для життя (// с. 24). В Очакові та по диких полях скрізь живуть перекопські татари, вони живуть там, де колись, за [князя] Вітовта, були кордони руських і литовських князів від татар.

Київське воєводство має військову корогву дворогу, зеленого кольору, з одного боку бачимо герб Великого князівства Литовського у червоному полі, а з другого — чорного ведмедя у білому полі. Київське воєводство має тільки один повіт, але дуже багатий: Мозирський.

МОЗИР. Місто українне велике, дерев'яне, яке збудоване понад рікою Прип'яттю. Ця ріка у 12 милях від Києва зливається з рікою Туром і впадає до Дніпра вже широким руслом. Відстань від Києва 30 польських миль, до Бобрянська (Bobranska)* стільки ж, до Могилева — 20, до Орші — 26.

Корогва Мозирського повіту зелена, як і [Київського] воєводства.

МСТИСЛАВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

МСТИСЛАВЛЬ. Дерев'яне місто, лежить над рікою Сож. Замок збудований з дерева, стоїть окремо, знаходиться на самому московському кордоні, тому у ньому постійно стоїть військо для оборони. Корогва цього воєводства помаранчевого кольору, яким намальовано герб Великого князівства Литовського, вміщений у червоному полі. Повітових корогов немає. Однак це воєводство має у собі чимало замків і містечок. Колись воно було окремим князівством, а тепер оберну-те у провінцію.

ДАБРОВНА*. Перший замок на московському кордоні, містечко із замком лежить над рікою Дніпром; відстань від Смоленська — 24, а від Орші — чотири милі.

КОПИСЬ. Замок з містом над рікою Дніпром, що лежать від Орші за чотири милі.

ШКЛОВ. Це замок з містом над рікою Дніпром, що лежить від Кописі за дві милі. Шклов вважається графством, тому вельможний пан Ян Кароль Ходкевич, гетьман Велико-го князівства Литовського, пишеться графом.

МОГИЛІВ. Замок і місто над рікою Дніпром, що лежать за шість миль від Шклова.

БИХІВ. Місто і замок над рікою Дніпром, що лежать від Могилева за дванадцять миль.

РЕЧИЦЯ. Замок і місто лежать над рікою Дніпром.

СТРИШИН. Замок і місто лежать над рікою Дніпром.

ЛЮБЕЧ. Замок і місто лежать над рікою Дніпром.

ВИШГОРОД. Замок над Дніпром, що лежить за три милі від Києва (// с. 25).

ВІТЕБСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

ВІТЕБСЬК. Це досить велике дерев'яне місто, котре знаходиться над судноплавною великою рікою Двиною, що нею звичайно возять всілякі товари до Риги — головного міста в Інфляндії. Вітебськ має два чималі замки, досить укріплені самою природою і місцеположенням. Один, нижній, знаходиться на рівнині, він такий же обширний, як і само місто. Другий, верхній, збудований на високій горі. Ці два замки мають башти, вежі, паркани, збудовані з дерева, вони укріплені також ровами, землею, тесаним каменем, доволі тут всі-

лякої вогнепальної зброї і боєприпасів. Ці замки разом із містом зі сходу обтікає ріка Двина, котра посилює обороноздатність; тут же під самим замком з іншого боку до Двини впадає ріка Відзба. Цей замок є найкращою твердиною з усіх прикордонних замків Великого князівства Литовського, котрі протидіють московським нападам, до того ж він лежить при самому московському кордоні. Від цього замку дуже часто Москва відігнана і відбита з великою для себе шкодою. Там непереможний король польський* постійно утримує чотирьох ротмістрів, або капітанів пішого лицарства, серед котрих і я зі своїм батьком, Амбродієм Гваньїні, був ротмістром протягом 18 років над 500 піхотинцями і 200 кіннотниками. Вітебськ знаходиться від Вільна на відстані 18 миль. Це князівство мало колись свого вільного князя і вважалося окремим князівством, але тепер воно обернене на воеводство.

Заслуги мої і мого батька.

Корогва зеленого кольору з двома рогами, має у собі герб Великого князівства Литовського у білому полі. Воеводство має лише один повіт, або провінції, а саме Оршанський.

ОРША є містом дерев'яним, широким і великим. Воно захищене з одного боку численними острогами, а з другого — рікою Дніпром. Мурований замок обтікають з одного боку ріка Дніпро, а з другого — ріка Орша, від котрої і місто прозвалося. Орша знаходиться від Вітебська на відстані 18 миль.

Орша використовує на війні зелену корогву, так само як і воеводство.

СУРАЖ*. Це замок між ріками Дуною, Касплею і Суражею, що знаходиться за 18 миль від Вітебська: спочатку треба йти на схід, до Москви, а потім ще 14 миль до Вітебська.

УЛА. Цей замок прозваний від ріки Ули, котра тут же під замком біжить і зливається з Дуною. Колись цей замок був збудований і утримуваний московю. Наші часто хотіли його здобути, але без успіху. Потім князь Роман Сангушко, несподіваним штурмом взявши замок, спалив його. Тоді ж його наші знову відбудували (// с. 26), спорядили вогнепальною зброєю й всілякими речами і поставили тут військовий гарнізон.

ТУРОВЛЯ. Цей замок був колись збудований московитами між рікою такої ж назви Туровлею та Дуною, котрими і захищений. Замок лежить на відстані трьох миль від Полоцька.

СУША. Замок збудований московитами, лежить над озером Суша.

ЧАШНИКИ. Замок і містечко дерев'яні, лежать над рікою Улою за чотири милі від Суші.

СІННО. Замок і містечко за 6 миль від Чашників.

ЛЕПЛО. Місто і замок, досить захищений, збудований над озером як на острові. Відстань від Чашників — 7 миль.

ЦЬОТЧА. Замок над однойменним озером, від котрого й дістав назву.

КРАСНЕ. Московський замок за милю від Цьотчої.

ВОРОНЕЦЬ. Замок з містечком над рікою Усвятю; відстань від Полоцька 3 милі.

СТРИЖІВ. Замок над великим і широким озером.

ПОЛОЦЬКЕ ВОЄВОДСТВО

ПОЛОЦЬК є велике і обширне дерев'яне місто на рікою Двиною, укріплене парканом і багатьма острогами. Його замок достатньо укріплений вже самою природою та місцеположенням і оточений довкола вежами й баштами. Його

обтікають з одного боку ріка Двина, а з другого — Полота. Його мешканці — багаті купці. Коли у 1562 році великий князь московський Іван Васильович захопив це місто великою потугою, він вільно відпустив польське лицарство, а литву і русь, котрі мешкали у місті, та інших, які збіглися перед тим до міста, як до лісу, вивів зв'язаних у Москву. Він також вивіз звідти велику здобич золотом і сріблом. Але в 1579 році король Стефан Баторій визволив місто від москви. Ця держава мала раніше свого князя і вважалася князівством, але тепер ним панує непереможний польський король.

Корогва цього воеводства червона, має у собі герб Великого князівства Литовського у білому полі. Під цим прапором шляхта під час війни несе свою лицарську службу.

УСАЧА. Це місто, що стоїть над однойменною рікою, а також над рікою Дуною; відстань від Полоцька — 3 милі.

ДИСНА*. Це великий замок, оточений потужним і важким до здобуття валом, добре споряджений вогнепальною зброєю і всілякими належними до оборони речами. З обох боків ріки Дисни і Дуна (// с. 27) обтікають замок. Місто теж знаходиться між цими ріками, воно укріплене валом, багатьма острогами і вежами. Відстань від Полоцька — 6, а від Вільна — 40 миль.

ДРИССА. Замок, навколо якого стоїть містечко. Розташовані вони над ріками Дриссою і Дуною за 6 миль від Дисни.

ДРУГА. Замок з містечком над ріками Дуною і Другою, відстань від Дрисси — 6 миль. Від цього замку вже починаються інфляндські кордони і замки над Дуною, про які буде сказано у свій час нижче.

Треба тобі, любий читачу, знати, що в цих князівствах, котрі належать із своїми провінціями його милості польському королеві, знаходиться багато міст і замків, як королівських, так і шляхетських та духовних, про які ми не згадували. Ми ж бо тут описали тільки найважливіші провінції, міста і замки, котрі колись вважалися князівствами разом з їхніми волостями. Інших же нам неможливо докладно описати, бо це буде річ довга і, на наш погляд, непотрібна.

СПОСІБ ОРАНКИ ТА СІВУ У ЦИХ ВОЄВОДСТВАХ БІЛОЇ РУСІ, ЩО МЕЖУЮТЬ ІЗ ВЕЛИКИМ КНЯЗІВСТВОМ ЛИТОВСЬКИМ ТА МОСКВОЮ

Насамперед вони обробляють ріллю таким чином. Біля літнього [свята] Петра й Павла аж до Успіння Діви Марії* вирубують ліс та кущі, котрі звичайно називають Лада. Якщо ліс густий, то зверху насилають соломі і залишають її так на зиму. Коли ж настає весна, то зразу ж по Великодні, коли сонце припікає протягом кількох днів, вони додають соломи, підпалюють її і обертають у попіл. Де земля не вигорить, там вона і не вродить. Тому вони збирають недопалені дерева, складають їх купами і знову підпалюють. Ось так на цій випаленій землі, ще необробленій, але в основному очищеній, сіють насамперед пшеницю. Посіявши, заорюють і боронують з допомогою одного тільки коня. Так [роблять] в Русі, а у Литві плуг за собою тягнуть воли, впряжені за роги у ярмо. Урожай завжди буває там такий, що можна сказати, ніби його дала сама богиня Церера*.

Також там сіють, жнуть і збирають ячмінь. Однак заради ячменю спалюють густіші ліси, бо він потребує родючішої землі, ніж пшениця. На такій ріллі протягом шести, а часом

і восьми років місцеві жителі звикли сіяти без внесення гною [на поля]. Коли ж у тому лісі, де мають сіяти, ростуть дуже високі й потужні дерева, як от сосни, ясени, берези та інші, подібні їм (// с. 28), то їх не вирубують, а тільки обтинають гілки та молоду поросль довкола них, щоб вони не перешкоджали сонцю зігрівати оцю ріллю. Селяни ж так при звичаєні до обтинання гілок, що як залізе котрийсь на дерево, то, не злязючи, може сам пообрубувати всі гілки. Для цього існує певне начинання, що нагадує якесь сидіння на кшталт сідала, зроблене з вірьовки відповідно до росту людини. Сидячи на ньому і снуючи від дерева до дерева, чоловік має при собі прив'язаний при боці кий. На кінці того кия є скривлений гак, котрим відрубуються гілки. Саме так відрубуються всі гілки згори аж до кореня, а хмиз запалюють навесні. Таким чином, як вище говорилося, здобувають ріллю і засівають її.

Жито засівають на зиму на цій ріллі, зібравши з неї пшеницю та ячмінь. Але задля жита вони повинні двічі перевернути землю плугом. Жито починають сіяти на свято Успіння Діви Марії — 15 серпня. Якщо лінивий орач не посіє до наступного свята — Різдва Діви Марії, що припадає на чотири тижні пізніше, тобто 8 вересня, то земля вже не принесе йому звичайного врожаю. Оце сіяння жита буває і на зиму, і навесні.

Є й інший, недавно винайдений спосіб сівби на такому ґрунті, випаленому й очищеному від хмизу, про який [ґрунт] вище говорилося. Двічі частини ячменю змішуються приблизно з однією частиною жита. Якщо посіяти навесні, то ячмінь визріє того ж року і його збирають з поля, а жито, що росте під ячменем низенько й густо, ніби трава, залишають на зиму. Літом же воно виростає буйне та врожайне, що й конем ледве можна проїхати через таку гушавину. З одного ж бо зерна виростає понад 30 і виростає жито таким високим, що на силу у ньому можна побачити селянина, котрий сидить на коні. Всю ріллю русини звикли орати одним конем, запрягши того у плуг, бо земля сама по собі є жирною та м'якою.

Такий спосіб сівби збіжжя існує, вважає, по всій Сарматії. Після Великодня насамперед сіють пшеницю, а потім ярове жито, котре там звичайно називають яриною, щоб відрізнити від того жита, котре сіють на озимину близько свята Успіння Діви Марії; як ми вище писали, котре й звуть озиминою. Якби сівба була влітку, то не було б жодної користі; якби яровину посіяли замість озимини, то було б те саме, що озимина влітку, хоч ці зерна жита подібні й мають однакову природу. Не було б тоді з того нічого, а жито стало б нікчемною травою. Так сталося б, якби зерно було вжито не в належний час.

Оце жито-яровину поляки, литва, пруси (// с. 29) та підгірська русь звичайно сіють у підготований ґрунт близько Великоднього свята ще й тому, що тоді сонце тут гріє сильніше; вони набагато випереджають за часом Білу Русь та Москву, що живе північніше. Останні через гіршу землю і холодніше повітря мусять сіяти набагато пізніше тих, що живуть південніше. Буває й так, що вони сіють одночасно із польськими жителями. Дивно, що жито-яровина, котре часом засівають пізніше Великодня на кілька тижнів, досягає, однак, як слід того ж літа. Отже, воно виростає ніби за 8 тижнів, після чого його збирають з поля.

Горох сіють звичайно близько свята св. Войтеха. Його зберігають собі для потреби у драбинах, котрі звуть осередами, добре висушивши при гумні протягом довгого часу.

Другий дивний спосіб сівби.

Овес та ячмінь згідно із звичаєм сіють після Святка.

Татарку, котру вони називають гречкою, або гречихою. сіють на одинадцятий тиждень після Великодня, аж на св. Петра.

Ріпу сіють близько свята св. Іоана Хрестителя. Того ж року всю її збирають з поля, зносять у доми, де й зберігають на зиму. Отак зерно, котре було взяте з комори для сівби, повертається до тієї ж комори, звідки й вийшло, через 8, найбільше через 10 тижнів, приносячи своєму господареві стократну користь.

Як поляки зберігають збіжжя.

Усі поляки, сілезці, мазури, литва, пруси й підгоряни привозять збіжжя на токи і зберігають його у снопах. У доброго хазяїна стоїть часом 400 або 600 стогів, що нагадують якісь чотиригранні вежі. Запасів тоді знайдеться і на 15 років. Але біла русь і вся москва одразу зносять врожай з поля до чорних ізб, котрі вони називають явами або гриднями. Там, висушивши збіжжя і одразу ж обмолотивши, засипають зерно до засіків у коморі. Інші ж зберігають його у підземних льохах, що знаходяться у лісових сховищах. Ці ями роблять спеціально, зсередини все чинять добре, щоб хліб не згнив. Туди ж вони зносять і зберігають там свинину, сир, масло та інші лагоминки, а також найкращий одяг, особливо під час війни, щоб бідолахи могли цим протриматися за небезпеки як від ворогів, так і своїх жовнірів.

Як зберігають збіжжя біла русь і москва.

У них зберігається звичай, особливо по селах, що коли засудять на смерть, то згідно з панським наказом мусить сам себе повісити. Навіть коли він і не хоче, то приневолений погрозами й биттям, хоч-не-хоч, мусить так вчинити. Так Вітовт* вчинив своїм татарам, коли вони пограбували Кошинецький костьол*, а він з братом Ягеллом* їхав на Пруську війну під спів «Богородиці». Про це докладніше розповідається у першій книзі, при описі короля Ягелла, с. 92.

ЧАСТИНА 3, У КОТРІЙ МІСТИТЬСЯ ОПИС ПОЛОВЦІВ, ЯТВЯГІВ І ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

ПРО ПОЛОВЦІВ*

Про половців, що то були за люди, не знаходимо нічого, крім того, що це був один народ з литвою та прусами. Потім вони з'єдналися з руссю і чинили великі шкоди сусіднім народам. Історики звать їх ятвягами або гепідами, тобто рештками готів, войовничого народу. Вони жили спочатку в Тавриці, де знаходяться Манкоп*, Перекоп і Крим*. Коли вони були там, то чинили великі шкоди сусіднім народам. Русь прозвала їх половцями від полону, бо русь називає полон половом; або ж від ловів; бо вони за татарським звичаєм займалися ловами всілякого звіра та бранням до неволі живих людей. Угорці називали їх кумами, бо вони часто кумилися з руссю; з руської мови «кум» перекладається як «кмотр». Однак вони часто воювали з руссю. Незважаючи на це русь дала їм поміч проти татар, та все одно вони не встояли. Татари вигнали половців аж до Угорщини, де одні охрестилися, а інші обернулися татарами й турками. Рештки половців були в замку Манкоп, де тепер живуть татари. Не так давно, у 1486 році, за панування турецького султана Баязета* їх забрали і перетворили на яничарську гвардію.

Половці названі від полону.

Половці погинули.

ПРО ЯЗИГІВ АБО ЯТВЯГІВ

Стисло скажемо про ятвягів, що то були за люди. Вони одного народу з литвою, прусами та половцями, жили на Підляшші. Ця країна прозвана так або через те, що має густі ліси, або через те, що прилягає до ляхів, до Польщі. Головне їхнє місто — Дорогичин, про що я вже писав у книзі 2 на аркуші 4. Цей народ завжди був жорстокий, не тримався християнської віри, войовничий, і не знав, що то є втеча, або ж не хотів тікати після поразки, тому й ходив на війну пішо. Колись, ще у 1139 році* руські князі зібралися проти половців і двічі розбили їх біля ріки Лубни і забили (// с. 31) 12 їхніх князів чи вождів Кусоба, Коца, Гаршкалопа, Кільтанопа, Кумана, Азупа, Курбака, Чермерепа, Сурбора, Боняка, Сарнка та багатьох інших. Розгромили їх і втретє, гнали далеко, б'ючи, і захопили й принесли додому велику здобич. За це вони були вдячно прийняті своїми владиками, котрі виходили їм назустріч цілими процесіями. Потім ятвяги воювали проти литви й прусів, а на іншому боці — проти руських держав, помщаючись їм за своїх розбитих побратимів — половців. Оскільки цей народ або програвав, або виграв битви, але не тікав, то й винищений був через безнастанні війни. Їх добив Болеслав Встидливий*. Вони могли ще позостатися, особливо у Литві біля Новгороду, бо це місто було раніше їхнім; найчастіше вони воювали проти мазовецького князя Конрада*, під час панування якого Готгард*, гербу Радван, одного разу взяв у полон сімох їхніх вождів, котрих віддав своєму пану — Конраду. Конрад дав їх на викуп і взяв за кожного по 700 гривень срібла. Цих людей історики звали «язигес»; про них часто згадує Овідій*, котрий був засланий на береги Понту, а вони тоді там жили. Я думаю, що звідси вони прийшли до Угорщини; й нині їх звать історики ЯЗИГЕС МЕТАНАСТЕС. Вони живуть у полях над Рибийськом або рікою Тисою, говорять переважно нашою слов'янською мовою. Але тут живе більша їх частина, що обернулася в литву, прусів і підляшуків.

Столиця ятвягів.

Ятвяги мстять за половців.

Ятвяги погинули.

ПРО НИЗОВИХ КОЗАКІВ, КОТРИХ ЗВИЧАЙНО ПРОЗИВАЄМО ЗАПОРОЗЬКИМИ

Року Божого 1516, коли зрадник, поганський перекопський хан (// с. 32) Менглі-Гірей* під час війни польського короля Зигмунта з московським князем брав данину і від того, і від іншого, обіцяючи їм обом допомогу, однак постійно чекав okazji, щоб поживитися за рахунок обох. Король, хоч і не дуже вірив цьому поганському псу, однак не думав, що той із всією потугою завдасть шкоди Руській землі, а [вважав, що той] обмежиться наскоками. Він думав, що у такому разі буде достатньо руських воїнів, і тому не рушав у похід проти цього ворога всієї прикордонної шляхти. Коли ж сам король вирушив на Москву, на Поділля і Руські краї, несподівано вдарили татари і стали коло Буська. Звідси вони, як звичайно, пустили свої загони на чотири сторони, палили, плюндрували, пустошили й грабували села, двори, міста й волості, погнали до свого коша чимало людей, худоби і розмаїтої здобичі. Потім вступили до Угорської землі і погнали з неї до своєї орди до 50 тисяч людей, рубали старих і діточок, гвалтували дівчаток при батьках, а жінок при їхніх чоловіках, спустошили на 40 миль християнську землю. Ніхто не прибув на порятунок, окрім кам'янчан на чолі з Лянцкоронськими,

Татари плюндрують руські й угорські землі.

котрі забили до 800 татар під Теробовлею і стільки ж біля Підгайців. Потім, коли татари відступали з полоном, розбили кілька їхніх загонів за Буськом; інші ж татари з неоціненною здобиччю втекли через Молдавську землю. Після цієї шкоди король послав до перекопського правителя, питаючи: навіщо він йому вчинив таку велику шкоду, незважаючи на клятву. Той відповів, що там була одна тільки молодь із зіпсованою честю, а їх він не міг стримати. Побачивши татарські насмішки, наші вже не вірили їхній присязі і стали там тримати більше службених людей. Останніх тоді зібралось кількасот, і вони на чолі з Прешлавом Лянцкоронським* пішли козакувати під Білгород*, захопили турецьке і татарське добро і погнали додому. Коли ж турки і татари наздогнали їх біля Овідієвого озера (Widowego)* і сточили битву, то наші перемогли їх і повернулися до своїх із здобиччю. Оттоді й почалися у нас козаки, котрі потім чим далі, тим більше чинили діянь у своєму лицарському ремеслі. І коли татари щось чинили нашим, то вони [козаки] віддавали татарам сповна. Влітку вони живуть на річці Низ*, котра впадає до Дніпра, часом займаються рибальством, а рибу сушать на сонці без солі, влітку ж живляться рибою. На зиму вони розходяться до найближчих міст, як от Києва, Черкас, Канева, Брацлава, Білої Церкви та інших, а свої човни на цей час ховають десь у безпечному місці, на Дніпровому острові. Залишають там же й кількасот душ на курені, як вони кажуть, «при стрільбі». Вони мають і свої гарматки, котрих понабирали в турецьких землях і захопили у татар. Їх раніше не було багато, зате тепер нараховується до кількадесят тисяч (// с. 33). Вони завдають чимало шкоди туркам і татарам і вже по кілька разів нищили Очаків, Тягиню*, Білгород та інші замки. Чимало татарських стад вони забирали й забирають у степах, через що турки й татари вже не наслідуються заходити пасти вівці або стада [коней] так далеко, як раніше, коли бувало й за 10 миль на цей бік Дніпра заганяли. Але ж вони й найбільше нас сварять із турками. Татари кажуть, що коли б не козаки, то ми б з гяурами жили б добре. Але поганцям не можна вірити, бо ми їх добре знаємо по їхніх справах. Добре, що козаки є. Вони постійно живуть на Дніпрі на виспах або ж островах, котрих є там кілька так потужно укріплених, що коли там сяде кількасот або понад десять сотень, то й найбільше військо, яке б наступало на них, ніц не вчинить їм. Між іншими є там один острів, котрий звать Кохане*. Він лежить між порогами за 40 миль від Києва. Довжиною він у кілька миль. Коли ж на ньому несуть сторожу козаки, то татарам не так легко переправитися до нас, бо там їм можна перекрити Крем'янецький та Кучманський броди, котрими татари звичайно переправляються до нас. Поблизу є й інший острів, що зветься Хортиця (Сог-сзука). На ньому раніше жив Вишневецький*, котрий дуже шкодив татарам і через нього вони не наслідувалися на нас часто нападати. Трохи нижче до Дніпра впадає ріка Тисьмениця*, а це за 44 милі від Києва. Є й третій острів, котрий зветься Томаківка*. На ньому живуть переважно низові козаки, а він їм править за найпотужніший замок. Напроти цього острова до Дніпра впадають дві ріки: Тисьмен і Фесин*, що витікають з Чорного лісу. Є там чимало й інших, менших висп або островів, на котрих якби стояли замки і міста, то татари не наважувалися б так часто переправлятися на наш берег. Та ми воліємо боронитися від татар біля Самбора. З боку Дніпра даремно хтось пробував би чинити погане козакам,

Як давно козаки в Україні.

Козаки – українна фортеця від поган.

Татарська хитрість.

Острови запорожців.

бо там з моря ніякі галери чи боти не можуть пройти Дніпром через пороги, бо ці пороги поставив сам Господь Бог. Якби не вони, то давно до цих країв навідалися б турки. Козаки ж так призвичаїлися, що оті пороги долають у своїх шкіряних човнах*, які вони називають чайками; їх спускають линвами вниз і линвами тягнуть вгору Дніпром. У таких же човнах русь раніше чинила шкоди грецьким імператорам, коли напала часом аж під сам Константинополь, як про це пише грецький історик Зонара*. Та й нині цього ледве не вчинили козаки, було б їх тільки більше. Тому-то турки й домагаються, щоб ці краї були пустими і щоб там не множилися люди, від котрих вони хотіли б бути безпечними у Царгороді. Там був раніше великий порт, особливо у Білгороді. Звідти возили пшеницю із Поділля аж до самого Кіпру. Сьогодні ж тільки каравани ходять звідти до Москви; суходолом через Очаків, а до Очакова лежить великий шлях з Білгорода. На цьому шляху козаки переймають турецьких купців; а коли хочуть здобути «язика», то саме там дістають його найшвидше. Не тільки на Дніпрі, але й на Тисмениці і Оршаниці*, менших річках, достатньо таких островів, на котрих можна було б збудувати потужні замки проти татар. Якщо ж укріпити Балаклію, котра лежить над річкою Чичаклій (Czapczakleiem)* за 9 миль від Очакова, то не так легко наважилися б татари ходити до нас, особливо ж Чорним шляхом. Цей був названий так від Чорного лісу, у котрому звикли таїтися татари, поки всі переправляться через Синю Воду — дуже спокійне озеро поблизу того місця, де Дніпро впадає до моря. Якби замок було збудовано і на Кременчуці, то так само [він шкодив би татарам]; король, наш милостивий пан, вже доручив це збудування снятинському старості Миколаєві Язловецькому*. Якби це було у німецьких руках або ж венеціанці володіли б цим краєм, то вони б дбали про ці справи не так, як ми. А коли б ми привернули до себе козаків, то легше досягли свого, ще й данину, котру виплачуємо татарам, призначили б козакам. Кварті ж може не вистачити для жовніра, бо його треба більше набирати, поки там міста й замки постануть так, як треба. Було б тільки з чого будувати, але на тих островах можна знайти достатньо дерева, не важко знайти й камінь. Тому нам було б легше відбитися від поганців, аби тільки ми самі того хотіли. Про це досить відверто казали й кажуть ті, хто бував гетьманом у тих краях і добре їх знають. Вони б і взяли за цю справу і виконали б те, що треба.

Пороги. Козацькі чайки.

Білгородський порт.

Замок Балаклія.

Татарські шляхи.

Є й московські козаки, що їх ми зevamo донськими. Вони живуть на Дону чи Танаїсі, річці, а з Дону часом переходять до Волги. Свої чайки вони тягнуть волоком через гору Переволоку. Вони теж чинять шкоди татарам, де тільки можуть, а татари звикли за це мститися москві, так само, як і нам. Часом наші низовці сходяться з донцями, але мусять йти суходолом, бо водою не можуть пройти. Коли король Стефан рішуче захотів їх винищити, то козаки йшли до москви, до цих інших козаків. Король побачив у цьому ще більшу небезпеку і нібито дав їм спокій. Поза сумнівом, вони добре служать, і цим краям з ними безпечніше. А наскільки цей народ є мужнім, читай у книзі I, арк. 141 і 148 про їхню битву з турками, татарами, молдаванами й іншими сусідніми ворогами. А про те, як один низовий козак Біруля з десятком своїх людей розбив сотню москви, читай у книзі I, арк. 141. Вони були і при Дмитрі Вишневецькому, і при черкаському старості Олександрі*; були й при Михаї*, при Зборовському*, (// с. 35)

Донські козаки.

Ружинському*, Косинському* та інших гетьманах, про що повно свідчень у хроніках. При молдавському господареві Івоні* був козак Сверчовський*, котрий мав при собі тільки 14 сотень товаришів, та був страшний туркам. Про це читай у першій книзі арк. 100, маєш там достатню історію.

Історія про Підкову.

Був пізніше за короля Стефана Баторія між запорозькими козаками Іван Підкова*; як казали деякі, це був рідний брат небіжчика Івоні, молдавського господаря. Оскільки він ламав руками підкови, то й був прозваний Підковою. Про нього довідалися молдавани і таємно послали до нього, просячи, щоб він приїхав як діничний пан і не допускав нікому взяти своєї вітчизни, котра йому припадала по смерті брата. Вони скаржилися також на свого воеводу Петра*, бо від того вони зазнавали нестерпних кривд, як і від турків, котрих Петро любив і тримав у себе при дворі. Підкова подякував за це їхнє бажання і став з ними радитися про те, яким чином досягти бажаного, і просив, щоб вони повідомили його щодо цього. Йому швидко надіслали два листи: один до князя Костянтина*, київського воеводи, а другий до барського старости, завірені понад десятком печаток найвищих молдавських панів. У цих листах вони дуже просили, щоб Підкові була надана допомога тільки до Дністра, а там вони самі будуть чекати на нього з військом певного дня. Підкова взяв ці листи і приїхав з ними до Бара без розголосу й віддав старості, потім він мав там з ним таємну розмову. Староста відповів на його пропозиції, що був би радий допомогти і легко міг би це вчинити. Однак пам'ятає про перемир'я, котре король мав з турецьким султаном*, тому вчинити так він не може без королівської волі та інструкцій. Однак він обіцяв, пишучи до короля в інших справах, не забути й цієї. Якби це мало чинитися з королівської волі, то він би не відмовився від такої пропозиції. Він наказав Підкові затриматися десь в іншому місці, бо якби він жив у Барі, про нього б дізналися і тоді б могла виникнути у Молдавській землі якась тривога. Підкова, подякувавши, поїхав геть. Станіслав Копицький, котрий недавно приїхав із степу до Бара, довідався про це і поїхав до Підкови, радіючи з його щастя і обіцяючи допомогти йому у всьому, чим зможе. Підкова подякував йому за це і прохав, щоб той підтвердив слово ділом, обіцяв йому дати щедру винагороду, якщо Господь Бог посприятиме його намірам і він досягне престолу, як закликають до цього його піддані. Потім Копицький, улюбленець козаків, з котрими пробував із 20 років, поїхав до них і дав їм трохи грошей, що мав за попередню службу. Долучився до цього Чапа, один молдаванин, котрий тут одружився і жив у своїй волості на Брацлавщині (// с. 36). Завдяки старанню оцих двох зібралось 330 майже добірних козаків, над котрими гетьманом був Шах*; так вони з'явилися до Підкови. З ним вони вдарили на Молдавію, але почули, що молдавський воевода Петро виступив проти них з великим військом, взявши із собою велику кількість гармат. У козаків же гармат, очевидно, не було, через що вони й повернули назад, набравши провіанту, і стали чекати кращої оказії. Молдавський воевода Петро довідався про це і послав чауша турецького султана до галицького каштеляна, котрий тоді їхав від султана з мирним договором. Петро поскаржився йому, що козаки всупереч пактам і перемир'ю пустошать султанську землю і прагнуть впровадити Підкову на молдавський трон. Він просив, щоб той написав до короля, а той щоб якнайшвидше запобіг таким намірам Підкови, а самого Підко-

Підкова готується йти на Молдавію.

ву схопив і скарав, як того вимагає [мирний] договір, а козаків віддав до суду. Якщо цього не буде вчинено, тоді турецький султан не буде дотримуватися миру з королем. Галицький каштелян достатньо описав все це королеві, чим король був дуже стривожений і зразу ж послав свого коморника з листами до гетьмана*, а також до деяких руських панів, аби ті доклали всіх зусиль задля того, щоб Підкова з іншими бунтівниками був спійманий за будь-яку ціну. Після цього гетьман послав три роти, над котрими поставив старшим свого слугу Боболецького. Боболецький сподівався застати Підкову у Немирові, бо той перед цим був там, тому й вирушив просто туди, щоб застати його у Немирові. Однак Підкова вчасно постеріг небезпеку і виїхав з міста, маючи при собі 50 піхотинців із рушницями, і прибув до одного броду. Він в'їхав конем до води, поки вона не сягнула кінського черева, і поставив перед собою стрільців. Коли Боболецький приїхав до цього броду, він побачив людей у військовому порядку у добром місці, важкому до здобуття, і повернувся назад. Підкова ж поїхав за ним до Немирова. Боболецький в'їхав до [панського] двору, а Підкова — до міста. Боболецький домагався у місцевого урядовця, щоб той видав Підкову, а той відповів: «Я не можу тобі його видати, але й не забороняю тобі цього; візьми його, якщо хочеш». Боболецький поїхав геть, нічого не вчинивши. Після цього гетьман дав знати королеві, що Підкову наздогнали у Немирові, але намісник брацлавського воєводи не схотів його видати. Король послав до воєводи, щоб той наказав видати Підкову. Але поки коморник прибув, Підкова, знову добре підготувавшись, напав на Молдавію. Йому на допомогу прийшов гетьман Шах із 600 козаків, залишивши на Низу ще 400. Шах рухався шляхом, котрий зветься Пробитим; привітавши Підкову як молдавського господаря, він наказав ударити в шкіряні барабани. Ці козаки провели його аж до Сороки. Коли вийшли за Сороку (// с. 37), то Підкову прийняли як господаря, і це вчинила насамперед чернь. Коли Петро почув про це, то приготувався виступити проти Підкови. Коли Підкова підійшов до Ясс, Петро вийшов проти нього з військом, якого мав чимало, особливо турків, п'ятсот з яких поставив на чолі із вогнепальною зброєю. Коли козаки побачили це, вони зробили так, щоб ця зброя не змогла їм зашкодити. Коли було запалено гноти, козаки, побачивши дим, всі разом припали до землі. Турки, подумавши, що козаки вбиті, кинулися до них, а ті, скочивши на ноги, вдарили з рушниць на турків і 300 з них тут же впало з коней, інші повтікали. Петро побачив свою першу невдачу і наказав своїм іншим людям відступати. Оскільки він мав відступати до Ясс, то звернувся до долішньої землі, до свого брата, валаського воєводи. Звідси він відправив посольство до турецького султана, скаржачися на козаків, підданих польського короля, за те, що вони вибили його з землі і віддали її до інших рук. При цьому він просив султана про порятунок. Султан відповів йому: «Я тебе назвав своїм підданим і дав тобі цю державу для того, щоб ти мені служив там, де я тобі наказую. Ти ж замість цього сам наказуєш мені тобі служити. Отже, я наказую тобі прогнати того лотрика, а коли цього не зробиш, то я тобі відрубам голову, а іншого пошлю на цю державу». Тим часом Шах з козаками щасливо посадив Підкову на господарство, не зазнавши жодної шкоди. Вони в'їхали до Ясс у надвечір'я св. Андрія у 1577 році. Там усіх ув'язнених було відпущено за викуп. Між ними був і Бокій, шлях-

Дії щодо Підкови.

Підкова напав на Молдавію.

Битва з турками.

Підкова — молдавський воєвода.

тич з Волині, котрий був туди проданий туркам татарами. Потім Підкова став роздавати уряди. Шахові він доручив весь молдавський народ, а Чапі — маршалківство; Копицькому дав хотинське пиркалабство. Послав і до турецького султана по прапор, але того посла перехопили по дорозі і він не дійшов до султана. Господар Петро першим зібрав немале військо. Коли козаки почули, що він притяг до Ясс, то порадили Підкові, аби не чекав ворога у замку, а виходив проти нього. Коли Петро вже був неподалік від Ясс, Підкова з козаками і молдавським людом вийшов проти нього і почав шикувати військо так, щоб молдавський люд став на чолі і першим вступив у бій. Козаки не дозволили йому цього робити, бо не вірили молдаванам. Після цього Шах послав понад десять козаків на сторожу, щоб ті побачили, як Петро шикуює своє військо. Ті побачили, що Петро наказав гнати перед собою стада коней і худоби, прагнучи змести піхотинців бидлом. Перед цим стадом турки послали своїх на герць і ті гарцювали досить довго, доки козакам не набридло терпіти. Шах, прагнучи, щоб вороги під'їхали ближче, затримався. Коли ж до нього вже близько підійшли, він (//с. 38) наказав дати по ворогам залп з рушниць, після чого одні були вбиті, а інші стали відступати. Козаки почали стріляти і по тому бидлу, яке мусило повернути назад і стало топтати Петрових людей. Побачивши це, Підкова, що стояв по праву руку, і Шах, що стояв ліворуч, вдарили на них і почали бити й рубати розгублене військо; багатьох покладали трупом, а Петро з рештками ледве втік. Однак Підкова, здобувши перемогу, засумнівався у тому, чи варто сидіти на цьому троні, особливо тому, що чув про велике семигородське військо*, яке йшло Петрові на допомогу. Тому він своєчасно виїхав з Ясс, взявши з собою 14 гармат, якнайліпші речі і багато провіанту. Старий хотинський пиркалаб, котрого Копицький вигнав з Хотина, жив на цьому боці Дністра у маєтності Якуба Струся. Коли він довідався, що цей новий господар вирушив з Ясс, то таємно виїхав і собі, чатуючи на Копицького, і [врешті] спіймав його. А коли він їхав до свого господаря, то натрапив на козаків, яких послав проти нього Підкова, щоб безпечно виїхати з Хотина. Козаки зразу ж захопили Копицького, а самого пиркалаба і тих, хто був при ньому, порубали, нікого не залишивши в живих. Коли Підкова наблизився до Сороки, деякі подумали, що він має намір вирушити на Низ. Однак їхати степом боялися через великі сніги, а їхати через Немирів — боялися гетьмана й брацлавського воєводу, які на підставі королівського мандата дуже прагнули його схопити. Гетьман прийшов з військом, але, побачивши Підкову у добромu порядку з чималою потугою, не схотів пробувати щастя, знаючи, що не зможе взяти Підкову без кровопролиття. Брацлавський воєвода, що перебував у Немирові, запросив до свого двору кількох козаків, серед яких був і їхній гетьман Шах. Там воєвода їм сказав (// с. 39), що будиши не винним, мав чималі клопоти у короля через цього Підкову, якого вони провели на господарство і дали цим привід турецькому султану для розриву перемир'я. Він порадив їм, щоб вони цього не легковажили і не стягували на себе королівського гніву, щоб Підкова поїхав до короля і виправдався. Оскільки він є лицарським мужем, то король його вдячно прийме. Він сам обіцяв провести Підкову до гетьмана, а гетьман поїде з ним до короля. Козаки сказали про це Підкові, котрий радо пристав на таку пропозицію і поїхав з воєводою до гетьмана,

Поразка Петра.

подарувавши воєводі 12 гармат, а гетьманові — 2. Гетьман відіслав його до короля, на варшавський Сейм. Та король прийняв його невдячно і одразу ж наказав посадити до в'язниці, забити у кайдани на ногах і добре стерегти.

Підкову посаджено у в'язницю.

Після Сейму 1578 року король поїхав з Варшави до Львова переважно через те сум'яття, що почалося через Підкову. Останнього він відіслав до в'язниці у Раві, думаючи дати його під час Сейму на страту, бо мав на нього зуб. Королеві йшлося про шляхту, яка дуже вболівала за цим Підковою, бо то був добрий муж. Однак Підкову король дав стягти вже у Львові, і це було зроблено на вимогу чауша турецького султана. Цей чауш, що був у короля, скаржився також на брацлавського воєводу Яна із Збаража та Филона Кмиту, які держали у своїх маєтностях козаків, а ті чинили туркам великі шкоди. Якби вони не тримали у себе козаків, то не було б і цього зла. Тому король наказав прикликати їх надвірними позовами. Ці не ухилялися від суду, хоча й не повинні були ставати до суду за такими позовами, сказали, що вони не винні, й запропонували королеві вчинити розслідування в їхніх містечках. Король так і зробив, пославши для цього своїх комісарів, однак ті не змогли знайти жодного винного. Щоправда, були там затримані якісь голячки, але їх довелось відпустити, бо не було за що над ними збиткуватися. Комісари поїхали також до низовців, прагнучи їх приборкати. Але це було їм не під силу, тому вони й повернули, нічого не вчинивши, бо через [страту] Підкови козаки були страшенно розлючені. Потім козаки часто нападали на Молдавію з Олександром, братом Підкови, чинили там великі шкоди. І тоді й тепер був дуже потрібний мужній козацький народ у боротьбі проти будь-якого ворога Корони, Литви й Русі, особливо проти турків і татар, котрі з азіатських сторін часто нападали на Україну і ще раніше чинили їй великі шкоди. Про це повно свідчень у хроніках. А тепер ці войовничі юнаки потужно псують військовий лад поганських бусурманців, за що нехай буде хвала Господу Богу.

Підкову страчено.

Турецький чауш домагається у короля знищення козаків.

Комісари до козаків.

Оскільки тут писалося про руські землі, то нам здалося слушним додати про те, що сталося недавно, у квітні 1598 року (// с. 40) у Луцькому єпископстві неподалік від королівського містечка Лосиць, і цим ми закінчуємо третю книгу. Отже, у селі Возниках, власності панів Кишків, єврейські равини вкрали Войцеха Петреню, чотирирічну дитину з близького села Свинярова, власності цих же панів. Вони вбили дитину* на свою Пасху і вкинули межі куші й очерет біля ставка, що знаходився поблизу. Потім за це три євреї — Аарон, Марк та Ісаак — були судимі на Люблінському трибуналі, до котрого ця справа дійшла завдяки наполегливому старанню вельможного пана Іштвана Петті де Герсе, барона на Шробові, угорця, вельми горливого католика. Він у цей час тримав вищезгадане село як посаг своєї дружини Ганни Кишчанки, підляської воєводини. Цей пан відкинув великі єврейські подарунки, і згадані євреї згідно із судовим трибунальським вироком були чвертовані. Тілу цієї дитини, жорстоко поколотому, було приділено велику увагу Бернардом Мацеєвським, тоді ще луцьким біскупом. Коли ж він став краківським біскупом, то у 1600 році звелів це тіло з великою честю як реліквію перенести з Луцького біскупства до Любліна. Там біскуп власноруч поклав це тіло у цинковій труні у великому вівтарі єзуїтського костюлу і подарував єзуїтам. Там воно пристойно зберігається і починає прославлятися надзвичайними дарами і милостями, даними з неба».

Єврейська жорстокість.

КОМЕНТАР

Дедикація

Зигмунт Мишковський (помер у 1615 р.) — каштелян войницький у 1598 — 1603 рр., староста новокорчинський і віслицький у 1600 — 1615 рр., староста солеський у 1603 — 1615 рр., великий надворний маршалок у 1603 — 1615 рр., городецький староста у 1606 — 1615 рр.

«**Аристид**» (бл. 540 — 467 р. до н. е.), син Лісимаха, афінський державний і військовий діяч періоду греко-персидських війн, керівник «суходольної партії», яка прагнула збільшити піхоту й кінноту, щоб не допустити персів до Аттики. Після перемоги «морської партії» під керівництвом Фемістокла Аристид у 483 — 482 рр. до н. е. був вигнаний з Афін. Повернувся з початком нової війни проти персів. Брав участь у битвах при Саламіні та Платеях. У 478 р. до н. е. брав участь у організації I Афінського морського союзу.

«**Краківський біскуп**» — Петро Мишковський, секретар великий коронний (духовний) у 1569 — 1563 рр., краківський біскуп у 1577 — 1591 рр.

«**Равський воєвода**». Мається на увазі, судячи з усього, Криштоф Мишковський (помер у 1575 р.). Був корінним підстолием у 1545 — 1554 рр., краківським стольником у 1550 — 1556 рр., каштеляном освенцімським у 1566 — 1565 рр., каштеляном равським у 1566 — 1575 рр. Іменування його Петром є якимось непорозумінням.

Частина 1

«**У Єзекіїля**». Єзекіїль був великим пророком часів єврейського полону. За 11 років до зруйнування Єрусалиму, у 586 р. н. е., Єзекіїль передбачив зруйнування міста вавилонянами. У Біблії серед пророцьких книг міститься і книга пророка Єзекіїля. У розділах 38 і 39 цієї книги дійсно згадується князь Рошу, пов'язаний із Гогом — правителем у землі Магога. Однак зв'язку між Рошем і руссю не існує. Іваніні вслід за своїми джерелами припускається історичного анахронізму.

«**Страбон**» (63 р. до н. е. — 19 н. е.) — видатний географ та історик античного часу, грек за походженням.

«**Меотидського озера**». Меотидою, або Меотийським озером (болотом), називали давні греки й римляни Азовське море. Таку назву воно дістало від давніх племен меотів, котрі жили на східному узбережжі Азовського моря у I ст. до н. е. — першій половині I тис. н. е.

«**Митридат VI Євпатор**» — цар Понтійської держави у 121 — 63 рр. до н. е., фактично з 111 р. За його панування Понтійське царство досягло найбільшої могутності. Воно охоплювало територію Малої Азії, головним чином Каппадокії, Східного (Колхіда) та Північного (Боспорська держава — Крим, Таманський півострів, пониззя Дону-Танаїса) Причорномор'я. Двічі посилав війська до Криму, щоб перешкодити Скіфському царству захопити Херсонес. Зазнав поразки у боротьбі проти Римської імперії і покінчив життя самогубством.

«**Помпей Трог**» (I ст. до н. е. — I ст. н. е.) — римський історик і вчений, автор праці «Історія Філіппа» у 44 книгах і «Прологи» — стислого викладу всесвітньої історії від легендарних асирійських царів до римського імператора Августа.

«**Павсаній**» (II ст.) — давньогрецький письменник, автор праці «Опис Еллади» у 10 книгах. Головну увагу у своєму творі приділив пам'яткам архітектури та мистецтва балканської Греції, але при цьому навів чимало цінних історичних даних.

«**Тацит**». Публій Корнелій Тацит (бл. 56 — бл. 117 рр.) — римський історик. Найважливішими є два його твори: «Історія», яка висвітлювала історію Римської імперії у 69 — 96 рр. «Анналі», котрі були присвячені цій же тематиці, але охоплювали події 14 — 68 рр.

«**Отон**». Отон — римський імператор у 69 р.

«**Мізія**» (Мезія) — давньоримська провінція, що містилася між Нижнім Дунаєм та Балканськими горами, населена фракійськими племенами.

«**Ян Длугош**» (1415 — 1480) — видатний польський хроніст і дипломат. У своєму головному латиномовному творі «Історія Польщі» у 12 книгах висвітлив події до 1480 р. Приділив велику увагу історії Русі-України, знав українську мову, використав ряд важливих джерел, що не дійшли до нашого часу.

«**Одоацер**» Одоакр (Одоацер) (бл. 431 — 493 рр. — керівник одного з загонів найманців-германців на римській службі, король герулів, походив із германського племені скірів. У 476 р. скинув останнього імператора Західної Римської імперії Ромула Августула і проголосив себе правителем Італії. У 489 р. держава Одоакра була завойована остготами, а сам Одоакр забитий. Ніякого стосунку до русів-українців він не мав. Тут у Гваньїні, як і багатьох його сучасників, явний історичний анахронізм, що пояснюється тодішнім станом історичної науки.

«**Леон Перший**» — Лев I, імператор Східної Римської імперії (Візантії), що панував у 457 — 474 рр.

«**Св. Єронім**» (між 340 — 350 — 420 р.) — один з великих вчителів Західної церкви, видатний письменник, історик, теолог, перекладач.

«**Кирило**». Мається на увазі св. Кирило (Костянтин) (826 — 869), котрий із братом, св. Мефодієм (820 — 885), був творцем першої впорядкованої слов'янської абетки (кирилиці).

«**Михайл Куропалат**». Михайл III, візантійський імператор у 842 — 867 рр. За його царювання була створена слов'янська абетка, але сам імператор не може вважатися її винахідником.

«**Болеславом Хоробрим**». Болеслав I Хоробрий, польський князь у 992 — 1025 р., перший польський король (коронувався у 1025 р.). Був тестем великого князя київського Святополка Окаянного і, допомагаючи йому у війні проти брата — Ярослава Мудрого, взяв 1018 р. Київ. Тут дуже цінною є звістка Гваньїні, що в його часи, тобто у XVI — поч. XVII ст., у головному костюлі м. Гнезно — найдавнішої столиці Польщі — зберігалися якись трофеї, захоплені Болеславом I після відступу з Києва до Польщі.

«**Вони були нащадками Кия**». У давній історіографії України існувало тверде переконання, що Кий започаткував династію київських князів, але конкретних імен не називалося. Гваньїні вважає напівлегендарних родоначальників племен радимичів (Радим), вятичів (Вятко) і дулебів (Дулеба) нащадками Кия, однак це твердження базується на надто хиткій підставі.

«**Рюрик**» (помер у 879 р.) — ватажок варязької дружини, якого, згідно з літописною легендою, новгородці нібито закликали разом із його братами Синеусом і Трувором князувати на Русі. Започаткував князівську династію Рюриковичів.

«**Ігор**» (р. н. невід. — 945) — великий князь київський у 912 — 945 рр. Здійснив походи на Візантію у 941 і 944 рр. Ігоря було вбито під час повстання деревлян у 945 р.

«**Ольга**» (св. Єлена) (р. н. невід. — 969) — велика княгиня київська у 945 — 957 рр., дружина князя Ігоря, мати великого князя київського Святослава. Прийняла хрещення у Константинополі 955 або 957 рр. По смерті була канонізована Православною церквою.

«**Святослав**» — великий князь київський у 945 — 972 рр. Проводив активну зовнішню політику, зокрема розгромив у 60-х рр. X ст. Хозарський каганат, здійснив два походи у Болгарію (968 та 971 рр.). Після укладення Доростольського мирного договору (971 р.) Святослав, повертаючися із своєю дружиною до Києва, загинув у районі Дніпрових порогів.

«**Володимир**». Св. Володимир — великий князь київський у 978 — 1015 рр. За його правління на Русі було запроваджено християнство (988 р.), завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель, Київська Русь досягла апогею своєї політичної могутності.

«у **Мечислава**». Йдеться про польського князя Мешка (Мечислава) I, що панував у 960 — 992 рр. За його часів відбувся черговий етап боротьби за т. зв. «Червенські гроди» — частину східнослов'янських земель. Цей етап був успішним для Володимира Святого, який завдав поразки Мешку I. Далі Гваньїні стисло переказує «Повість временних літ», припускаючися деяких анахронізмів. Так, він говорить про татар, котрі вмовляли св. Володимира прийняти їхню (мусульманську) віру, хоча тут мова може йти тільки про волзьких булгар.

«**константинопольським імператорам**». Йдеться про візантійського імператора Константина II Болгаробійцю (панував у 963, 976 — 1025 рр.) та його брата Константина VIII (панував у 1025 — 1028 рр.). Анна, дружина Володимира Святого, була їхньою сестрою.

«**Святополк**». Святополк Окаянний, великий князь київський у 1015 і 1018 — 1019 рр.

«**Ярослав**». Ярослав Мудрий, великий князь київський у 1015 — 1018, 1019 — 1054 рр.

«**Кромер**». Маршін Кромер (1512 — 1589 рр.) — польський хроніст та церковний діяч, з 1579 р. — єпископ. Автор латиномовної хроніки, у котрій викладалася історія Польщі з давніх часів до 1505 р., при цьому значна увага приділялася подіям військово-політичної історії Русі-України. У XVI ст. його основний твір неодноразово видавався (1555, 1558, 1568, 1589 та інші роки). Одним із цих видань користався Гваньїні як джерелом до своєї хроніки.

«**Ізяслав**». Ізяслав Ярославович, великий князь київський у 1054 — 1068, 1069 — 1073, 1077 — 1078.

«**Святополк**». Мається на увазі Святополк Ізяславович, великий князь київський у 1093 — 1113 рр.

«**Болеслав Сміливий**». Болеслав II Сміливий, польський король у 1058 — 1079, у вигнанні — у 1079 — 1081 рр. Далі розповідь Гваньїні про великих князів київських стає надто лаконічною і сповненою помилок. Так, після Ізяслава Ярославича панував (вдруге) Всеволод Ярославич (1078 — 1093 рр.), а після Святополка Ізяславича панував Володимир Всеволодович Мономах (у 1119 — 1125 рр.), врешті Мстислав Великий (1125 — 1132 рр.).

«**йдуть князі Острозькі**». Популярна точка зору, згідно з якою рід князів Острозьких веде свій початок від князів доби Київської Русі, не може поки що вважатися беззаперечною. Першою документально засвідченою особою з роду Острозьких є Данило з Острога, згадуваний з 1340 р. Гіпотеза про його походження з роду турово-пінських князів (М. Максимович, Ю. Вольф) не дає відповідь на питання: від якого саме князя. Детальніше див.: Я к о в е н к о Н . М . Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993. — С. 88.

«**сина Романа**». Йдеться про Романа Мстиславича Великого, князя київсько-волинського, великого князя київського та ін. в останню третину XII поч. XIII ст. Загинув у битві під Завихостом (Завихостом) проти польських військ у 1205 р. Був сином князя Мстислава Ізяславича, а не Мстислава Мстиславича, як помилково твердить Гваньїні.

«**Данило, брат Романа**». Мова йде про Данила Романовича Галицького, сина, а не брата Романа Великого. Він дійсно був коронований Опізоном, легатом папи римського Інокентія IV, у 1254 р., тому сумніви Гваньїні щодо легітимності даної коронації безпідставні. Данило Галицький мав контакти з Ватиканом, але унії не прийняв. Безпідставними є звинувачення Гваньїні у тому, що Данило Галицький не дотримав свого слова щодо оборони «християн від поганых». Якраз папа римський і західні правителі не надали Галицько-Волинському королівству підтримки у боротьбі проти Золотої Орди. Король Данило помер у 1264 р. і був похований у Холмі. Гваньїні вірно вказує на синів Данила: Лева (галицький князь у 1265 — 1301 рр.) та Романа, хоча не назвав усіх нащадків першого українського короля. Знову ж таки «прив'язка» Василя Острозького до князя Романа Даниловича є, очевидно, легендарною.

«Панорський». Бартош Папроцький, польський історик-генеалог XVI ст.

«Син Федір». Тут Іваньїні процає двох Федорів Острозьких. Перший з них, Федір Данилович, вперше згадується у 1385 р. Був луцьким намісником, помер бл. 1410 р., перед смертю постригся у ченці Києво-Печерського монастиря під іменем Феодосія. Другий — Федір Федорович, був сином попереднього і власне про нього пише Кромер у процитованому Іваньїні уривку. Федір (Федько) Федорович брав активну участь у гуситських війнах у Чехії 1422 — 1436 рр.

«такими словами». Наступний фрагмент латинською мовою перекладається таким чином: «Теодор, або ж Федько Острозький, князь Русі, відважний і войовничий лицар, оборонець партії Свидригайла». (Тут і далі переклад латиномовних фрагментів здійснено Володимиром Литвиновим.) Свидригайло (1355 — 1452) — великий князь литовський — у 1430 — 1432 рр., вів тривалу боротьбу проти польського короля Владислава (Ягайла), спираючися на православних феодалів Великого князівства Литовського, але зазнав поразки.

«Василь, князь на Острозі». Йдеться про Василя Федоровича Острозького, котрий мав двох синів: Юрія та Івана. Перший поклав початок роду Заславських, а другий став батьком видатного українського політичного й державного діяча, князя Костянтина І Івановича Острозького, першого гетьмана Великого князівства Литовського (У 1497 — 1530 рр.)

«Atque vita...» — «Він також вів війни з татарами, нашими постійними ворогами. Їхні три великі орди майже повністю знищив під Слуцьком у трьох битвах князь Костянтин Острозький, найдостойніший полководець в історії всіх часів» (лат.).

«Nonne omnibus...» — «Вікопомною є перемога, в якій вже відомий князь Костянтин з малим загоном знищив під Каневом 26 тисяч татар» (лат.).

«Ведруській війні». Мається на увазі битва на Ведроші між військами Великого князівства Литовського та Московської держави у 1501 р. Тоді Костянтин І Острозький зазнав поразки і потрапив у полон. Його привезли до Москви, до великого князя московського Івана III, але князь Острозький відмовився перейти на московську службу, за що був ув'язнений. Через сім років неволі він зумів втекти на батьківщину і потім завдав ряд потужних поразок московським військам, особливо у битві під Оршею 1514 р.

«короля Зигмунта». Мова йде про польського короля Зигмунта І Старого, що панував у 1506 — 1548 рр.

«із княгинією Слуцькою». Князь Костянтин І Острозький був одружений із княгинією Олександрою Семенівною Слуцькою (померла 1556 р.). Безпосереднього пов'язання з королівською династією Ягеллонів рід Омельковичів-Слуцьких не мав, у цьому Іваньїні помиляється. Однак знатність роду від цього меншою не стала. Родоначальником династії був Омелько (Олександр) Володимирович (помер 1454 р.) — передостанній удільний київський князь (у 1441 — 1454 рр.); його дружиною була княгиня Анастасія, дочка великого князя московського Василя І. Досить близька рідня була пов'язана з князями тверськими та молдавськими правителями.

«Катерину». Правильніше: Єлизавету, хоча вона загальнознана під іменем Гальшки (1539 — 1582). Трагічна історія Гальшки ґрунтовно досліджена у кн.: М. Ковальський. Етюди з історії Острога. Нариси. Острого, 1998.

«Дмитро Сангушко». Дмитро Федорович Сангушко (забитий 1554 р.). Був житомирським старостою у 1548 — 1552 рр., черкаським та канівським старостою у 1552 — 1554 рр.

«Зигмунт-Август». Мається на увазі король Речі Посполитої Зигмунт-Август, що панував у 1548 — 1572 рр.

«Veri amoris...» — «Справжнє кохання триває аж до смерті» (лат.).

«Костянтин Другий». По смерті Костянтина І Івановича Острозького залишилося двоє синів: Ілля (1510 — 1539), брацлавський та вінницький намісник у 1530 — 1539 рр., та Костянтин ІІ (Василь-Костянтин) — найвідоміший представник роду князів Острозьких, «некоронований король Русі», як його називали сучасники, лідер антикатолицького руху. Він жив у 1526 — 1608 рр., був київським воеводою у 1559 — 1608 рр. Дійсно мав трьох синів: Костянтина (помер бездітним у 1588 р.); Януша (1554 — 1620 рр.), краківського каштеляна з 1593 р.); Олександра (1571 — 1603 рр.), волинського воеводи з 1593 р. У останнього було п'ятеро синів. Троє з них померло у дитинстві, а два інших (Костянтин та Януш) — у 20-літньому віці, протягом 1618 — 1619 рр. Він мав також дочок, три з яких досягли повноліття: Софія — вийшла заміж за С. Любомирського, Катерина — вийшла заміж за Т. Замойського і Анна-Алоїза — вийшла заміж за Карла Ходкевича. Жодна з них не мала дітей, і рід князів Острозьких перервався (Див.: Яковенко Н. М. Вказ. твір. — С. 93 — 94).

«за князя Радзивіла». Мова йде про князя Криштофа Радзивіла (1547 — 1603), гетьмана польного литовського, воеводу віленського, котрий у другому шлюбі був одружений з Катериною Острозькою, а у четвертому — з Ельжбетою Острозькою.

«Миколай Радзивил». Йдеться про князя Миколая Радзивіла Рудого (1512 — 1584), великого гетьмана литовського, брата Барбари Радзивил, котра була дружиною короля Речі Посполитої Зигмунта-Августа ІІ, що панував у 1548 — 1672 рр. Його брат, князь Миколай Радзивил Чорний (1515 — 1585), був віленським воеводою, великим канцлером литовським. Миколай Рудий мав двох синів: Криштофа, про котрого вище згадувалося, та Миколая (1543 — 1589), новогрудського воеводу. Криштоф І дійсно мав двох синів: Криштофа ІІ (1585 — 1640), гетьмана польного литовського, який, між іншим, мав міцні контакти з Військом Запорізьким, та Януша (1579 — 1620), підчашого литовського. У Криштофа І була донька Ельжбета, котра вийшла заміж за Лева (Леона) Сапігу, великого канцлера литовського. У Миколая Чорного було 8 дітей, в т. ч. Єжи (1556 — 1600) — краківський біскуп і кардинал; Альбрехт (1558 — 1592) — надвірний маршалок литовський, одружений з княгинією Анною Кеттлер, що походила з ро-

ду курляндських герців; Станіслав (1559 — 1599) — маршалок великий литовський; Миколай Сирітка (1549 — 1616) — маршалок надвірний литовський, воевода троцький і віленський, пам'ятник до Гробу Господнього в Єрусалимі, про що залишив блискучі спогади.

«**королеві Казимиру**». Казимир IV Ягеллончик, польський король у 1447 — 1492 рр.

«**гербом «Погоня»**. Герб «Погоня» зображує вершника з оголеним мечем. Традиційно вважається державним гербом Литви й Білорусі.

«**Гедимина**». Гедимин (Гедиминас) — великий князь литовський у 1316 — 1341 рр.

«**Ягелло**». (Ягайло, Владислав II Ягайло) — великий князь литовський у 1377 — 1392 рр., король Польщі у 1386 — 1434 рр., засновник династії Ягеллонів, ініціатор Кревської унії 1385 р.

«**Ольгерда**». Ольгерд (Альгірдас) — великий князь литовський у 1345 — 1377 рр.

«**Ваповський, Меховіта**». Маються на увазі польські хроністи XV — XVI ст. Бернард Ваповський і Мацей Меховський.

«**Олександр, князь Чорторійський**». Олександр Чорторійський (помер у 1571 р.) був волинським воеводою у 1566 — 1571 рр. Був одружений з Марією (Магдалиною) Деспотівною. Тут Гваньїні плутає, бо з Софією Юрїівною Ходкевич був одружений син князя Олександра — Михайло (помер у 1582 р.), що був житомирським старостою у 1574 — 1582 рр.

«**про Федора Сангушка**». Федір Андрійович Сангушко (помер у 1547 р.), був володимирським старостою у 1531 — 1547 рр., маршалком Волинської землі (1535 — 1547 рр.). Мав чотири сини і дві доньки, зокрема Дмитра (забитий у 1554 р.), що був житомирським старостою у 1548 — 1552 рр. Цей викрав єдину дочку князя Іллі Острозького — Гальшку, з котрою обвінчався, але був забитий переслідувачами невдовзі після того. Другий син Роман (бл. 1537 — 1571) — брацлавський воевода у 1566 — 1571 рр., польний гетьман Великого князівства Литовського у 1567 — 1571 рр. Був одружений з Олександрєю Григорівною Ходкевич, мав від цього шлюбу сина Федора-Романа (помер 1592 р.) та трьох дочок: Марину (Мар'яну), що померла 1583 р., Олександрю (померла 1602 р.), була дружиною князя Януша Янушовича Заславського, та Федору (померла бл. 1598 р.), одружену у першому шлюбі із С. Радзівинським. За даними Н. М. Яковенко, вона була одружена ще двічі: другий раз із князем Олександром Пронським, а третій — з Анджеєм Лещинським. У даному випадку рацію має швидше Гваньїні, коли вважає О. Пронського чоловіком Олександри Сангушко.

«**князі Кошерські**». Дійсно князі Кошерські пов'язані із Сангушками. Їх родоначальником можна вважати князя Андрія Михайловича Сангушка-Кошерського (помер 1560 р.), луцького старосту у 1542 — 1560 рр.

«**сина Кейстутового**». Кейстут (Кестутіс) — син Гедимина, князь тракайський і жмудський, з 1345 р. фактично співправитель Ольгерда. Мав синів, в т. ч. Витовта (Витаутаса), великого князя литовського у 1392 — 1430 рр. Корибут — родоначальник князів Вишневецьких, був сином Ольгерда, а не Кейстута.

«**Князі Збаразькі**». Родоначальником князів Збаразьких був насправді Федір Корибутович (помер бл. 1442 р.). Далі Гваньїні згадує Стефана Збаразького (помер 1585 р.), що був троцьким воеводою у 1566 — 1585 рр.; Миколая Збаразького (помер 1574 р.), що був кременецьким старостою у 1560 — 1574 рр. Син Миколая — Януш (помер 1608 р.), був брацлавським воеводою у 1576 — 1608 рр., був одружений з княгинею Ганною Матвіївною Четвертинською, брав активну участь у Ливонській війні проти Московської держави.

«**королеві Стефану**». Стефан Баторій, король Речі Посполитої у 1576 — 1586 рр. Владислав Збаразький (помер бл. 1582 р.), Юрій Збаразький (помер 1580 р.), Одна сестра згаданих чотирьох князів Збаразьких — Єлизавета була у першому шлюбі за Вацлавом Баворовським (а не Баворським!), померла 1555 р.; друга сестра — Маргарита вийшла заміж за С. Чермінського, третя (невідомо) — за Б. Короткого.

«**Воронезькі**». Дійсно князі Воронезькі, як і Збаразькі, Вишневецькі, Порицькі, мають своїм родоначальником Федька, сина Дмитра-Корибута Ольгердовича.

«**Князі Ружинські**». Маються на увазі князі Ружинські, що походять від Коріата Гедиминовича. Серед них дійсно були гетьмани Війська Запорізького: Михайло (гетьманував між 1579 — 1586 рр.), Остафій (гетьманував між 1579 — 1586 рр.), Кирик Остафійович (гетьман у 1586 р.), Микола Остафійович (гетьманував у 1587 р.) Богдан (гетьманував між 1575 — 1576 рр.).

«**Беллони**». Беллона — давньоіталійська богиня війни, дружина або сестра Марса.

Частина 2

«**Роксоланією**». Роксолани — група іраномовних кочових сарматських племен, які населяли Північне Причорномор'я з II ст. до н. е. У IV ст. н. е. вони були розбиті гунами й витіснені на територію сучасної Румунії. У VI ст. згадки про роксоланів у історичних джерелах зникають. Тут Гваньїні виступає як один із творців т. зв. «сарматської теорії», одним з елементів якої було безпідставне пов'язання роксоланів з руссю.

«**Танаїс**». Антична назва Дону.

«**існує три Русі**». Гваньїні не зовсім точно локалізує територію Білої Русі, котру вміщує і під Києвом, та помилково пов'язує Чорну Русь з Московією. Насправді ж Чорна Русь — це давня назва земель у північно-західній Білорусі в басейні верхньої течії р. Німан.

«**З апостолів вони найбільше шанують св. Тадея і св. Варфоломея**». Тут Гваньїні має рацію. Деякі давні джерела підтверджують цю інформацію. Так, св. Варфоломей проповідував християнство в Аравії та Вірменії, де й зазнав мученицької смерті через розп'яття головою вниз.

«**Василій Великий, Іоан Хризостом, Григорій Назіанський**». Три «вселенських вчителів» Православної церкви. Василій Великий (329 — 370) — один із отців Церкви, видатний теолог, єпископ Кесарії у 370 — 379 рр. Активний борець проти ересі аріанства. Створена св. Василієм Великим літургія і нині живе в практиці Православної церкви. Св. Іоан Хризостом (Золотоуст) (347 — 407) — один із отців Церкви, архієпископ Константинополя у 397 — 407 рр. (з перервами), видатний теолог, письменник і проповідник, автор численних творів. Створена св. Іоаном Золотоустом літургія і нині живе в практиці Православної церкви. Св. Григорій Назіанський (Богослов) (329 — 389) — сподвижник св. Василя Великого, видатний теолог, проповідник і письменник, автор численних праць, активний борець проти ересі аріанства.

«**римського папи Григорія**». Св. Григорій I Великий (бл. 540 — 604) — римський папа, відомий у Православній церкві під іменем Двоєслова. Його понтифікат припадає на 590 — 604 рр. визначний теолог. У своїх працях, насамперед «Діалогах», підкреслював, що до спасіння людських душ ведуть, крім благодаті, допомоги Христа, ангелів та святих, також добрі діла самих людей; підкреслював значення морального боку релігії. Був творцем літургії наперед освячених дарів — одного з трьох варіантів літургії, яка (поряд із чинами Літургій св. Василя Великого та св. Іоана Золотоуста) і нині живе в практиці Православної церкви.

«**князя Лева**». Лев Данилович, галицький князь у 1264 — 1301 рр., син короля Данила Галицького. На рубежі 40 — 50-х рр. XIII ст. Данило Галицький збудував замок на Княжій горі (тепер — Високий замок), названий ім'ям його сина Лева.

«**миля**». Судячи з усього, Гваньїні використовував як міру довжини одну із середньовічних миль, яка мала близько 15 км.

«**Любовля**». Йдеться про м. Любомль (нині — райцентр Волинської області). Вперше згадується у Іпатіївському літописі під 1287 р.

«**Евксинського моря**». Евксинським морем (Понтом Евксинським) давні греки називали Чорне море.

«**Київ**». При описі Києва Гваньїні наводить популярне в XVI — XVII ст., але явно фантастичне твердження про надзвичайно велику довжину печер Києво-Печерської лаври.

«**за звичаєм у язичеському одязі**». Це твердження Гваньїні теж недостовірне. Можливо, воно ґрунтується на тенденційних вигадках католиків.

«**Інші живуть... у горах**». Безпосереднього зв'язку між черкашанами та кавказькими церкесами немає, тут Гваньїні помиляється. Дана точка зору, яка виводила козаків-черкашан від черкесів, була визнана недостовірною ще у XVII ст., зокрема її висміював Адам Кисіль, дипломат Речі Посполитої, український шляхтич, що вів переговори з Богданом Хмельницьким.

«**Бобрянська**». Важко визначити, яке місто має на увазі Гваньїні: Брянськ чи Бобруйськ. Судячи з відстані до Києва (вказаній теж неточно), йдеться, очевидно, про Бобруйськ.

«**Дабровна**». Йдеться про Дубровно, сучасний райцентр на сході Білорусі неподалік Орші.

«**король польський**». Тут мова йде про Зигмунта III, короля Речі Посполитої у 1587 — 1632 рр.

«**Сураж**». Мається на увазі місто, нині райцентр Вітебської області, у Білорусі, що лежить на північний схід від Вітебська.

«**Дисна**». Мається на увазі місто, яке нині є райцентром Полоцької області у Білорусі.

«**свята Петра й Павла аж до Успіння Діви Марії**». Свято св. апостолів Петра й Павла припадає на 30 червня за старим стилем, а свято Успіння Пресвятої Богородиці на 15 серпня.

«**Церера**». У давньоримській міфології — богиня врожаю.

«**Вітовт**». Вітовт (Вітаутас), великий князь литовський у 1392 — 1430 рр.

«**Кошинецький костюл**». Мова йде ймовірно про костюл у Козинічах, містечку над Віслою поблизу Стенжиць.

«**Ягелло**». Ягелло (Ягайло), у хрещенні Владислав, великий князь литовський у 1377 — 1392 рр., польський король у 1392 — 1434 рр., засновник династії Ягеллонів (1434 — 1572 рр.).

Частина 3

«**про половців**». Думка Гваньїні, запозичена у Б. Ваповського, М. Кромера, М. Стрийковського та М. Бельського про спорідненість половців з литовцями, старими прусами та ятвягами, є помилковою. До того ж половці були тюрками, а інші вказані народи чи племена належали до індоєвропейців. Ятвяги не мають ніякого відношення до гелідів, давньогерманського племені, дійсно споріднених із готами. Геліди у II ст. н. е. переселилися із Скандинавії на східне узбережжя Балтики, а потім за готами рушили на південний схід. У IV ст. вони увійшли до племенного союзу гунів, а у др. пол. VI ст. були розбиті лангобардами та аварами. Останній раз згадуються у джерелах IX ст.

«**Манкоп**». Місто у середньовічному Криму, більш відоме як Мангуп.

«**Крим**». Тут мається на увазі місто Старий Крим (Ескі-Кермен).

«**Баязета**». Мова йде про турецького султана Баязида II, що панував у 1481 — 1512 рр.

«**у 1139 році**». Тут змішано дві літописні звістки Київського літопису (у складі Іпатіївського зводу). Під 1139 р. занотована звістка про приведення князем Всеволодом Ольговичем половців до м. Прилук, взяття ними ряду міст і Посулля. Під 4.IV.1103 р. вміщена звістка про перемогу Володимира Мономаха над половцями в степах і перераховано імена дев'яти (з 20) половецьких князів, яких було тут забито. Ці імена дещо різняться від тих, що наведені Гваньїні, і тому варто подати їх у оригінальному звучанні. Було забито: «Урусобу, Кочія, Ярославну, Кітанопу, Кумана, Асупа, Куртка, Ченегрепа, Сурбаря» (Літопис руський. К., 1989. — С. 190, 159).

«**Болеслав Встидливий**». Болеслав V Встидливий, син Лешка Білого, князь сандомирський і краківський, панував у 1234 — 1279 рр.

«**мазовецького князя Конрада**». Конрад I, син Казимира II Справедливого, князь мазовецький, куявський, серадзький, ленчицький, краківський, панував у 1202 — 1229, 1241 — 1243 рр.

«**Готгард**». Ця звістка збігається з хронікою М. Стрийковського, однак у останній вказано, що Готгард був графом Лукашовиць, предком шляхтичів Уханських; кількість полонених ятвягів вказана меншою: п'ять, а не сім.

«**Овідій**». Публій Овідій Назон (43 р. до н. е. — 18 р. н. е.), давньоримський поет. Був засланий імператором Августом до м. Томи (суч. Констанца) на берег Чорного моря, де й помер. У своїх творах залишив описи південно-західного Причорномор'я та народів, що його населяли. Однак спроби пов'язати дані Овідія з народами Східної Європи, що жили у пізнішу епоху, як у випадку з «язигами» або ятвягами, у Гваньїні часто були невдалими. Язиги насправді були одним із сарматських племен, вихідцями з Поволжя та Приуралля, які пізніше перекочували до Приазов'я, а потім — на захід від Дніпра. Звідси вони нападали на римлян, про що писали античні автори. У сер. I ст. н. е. язиги жили між Дунаєм та Тисою, а у II ст. — у Паннонії. Рештки язигів у ранньому середньовіччі змішалися з іншими європейськими народами.

«**Менглі-Гірей**». Менглі-Гірей I, кримський хан, що панував у 1466 — 1474, 1475 — 1476, 1478 — 1514 рр. Тут Гваньїні дещо помиляється в хронології (інші літописи відносять дану подію до 1506 р.), бо у 1516 р. панував уже інший хан, а саме Мухамед-Гірей I (1514 — 1523 рр.).

«**Лянцкоронський**». Мова йде насамперед про Прешлава Лянцкоронського, якого українська літописна традиція вважає першим гетьманом запорозьких козаків, що гетьманував у 1506 — 1531 рр. (з перервами). В цей час активно діяв також Станіслав Лянцкоронський, підचाщий сандомирський і люблінський у 1497 — 1530 рр., надвірний маршалок коронний у 1503 — 1504 рр., кам'янецький староста у 1510 р., стражник військовий коронний у 1511 — 1520 рр., воєвода подільський у 1530 — 1533 рр., воєвода сандомирський у 1533 — 1535 рр. Помер у 1535 р.

«**Білгород**». Мова йде про Білгород-Дністровський (Аккерман).

«**Овідієвого озера**». Тут, імовірно, мається на увазі Дністровський лиман.

«**річці Низ**». Помилка Гваньїні. Мова йде, звичайно ж, про низ Дніпра, а не якусь іншу річку під назвою Низ.

«**Тягиню**». Йдеться про Бендери в Молдавії, що їх колись називали Тягинею.

«**Кохане**». В джерелах не згадується дніпровський острів під такою назвою.

«**Вишневецький**». Дмитро Вишневецький (рік народження невідомий — 1563 р.), черкаський і канівський староста у 50-х рр. XVI ст., козацький гетьман, засновник Хортицької Січі (1554 — 1558 рр.).

«**Тисьмениця**». Тут Гваньїні явно помиляється, оскільки річка з такою назвою знаходиться в Карпатах. Якщо ж мова йде про р. Тясмин, то вона впадає у Дніпро значно вище за течією останнього, на південному кордоні сучасної Черкаської області.

«**Томаківка**». Острів Томаківка знаходиться в гирлі однойменної річки при її впадінні до Дніпра, поблизу м. Марганець Дніпропетровської області. На цьому острові, нині майже повністю затопленому водами Каховського моря, знаходилася Запорізька Січ з 60-х рр. XVI ст. по 1593 р.

«**Тисьмен і Фесин**». Тут знову якась плутанина у Гваньїні. Річка Тясмин, як вище говорилося, впадає у Дніпро значно північніше. Гідронім «Фесин» взагалі невідомий. На нашу думку, під «Тисьменом» треба розуміти р. Томаківку, а під «Фесином» — р. Чортомлик, хоча вони й не витікають з Чорного лісу.

«**шкіряних човнах**». Гваньїні помиляється, оскільки козацькі чайки робилися з дерева.

«**Зонара**». Іоан Зонарас, чернець із Константинополя, візантійський історик. Його головний історичний твір у перекладі латинською було видруковано у Базелі 1557 р. (I. Zonaras. Compendium historiarum. Basileae.)

«**Оршаниці**». Такий гідронім в басейні Дніпра невідомий. Можливо, Гваньїні мав на увазі р. Оріль, лівобережну притоку Дніпра, що протікає по території сучасної Дніпропетровської області.

«**Чичаклій**». Річка Чичиклея — права притока Південного Бугу у його нижній течії. У нижній течії р. Чичиклеї було два однойменні поселення у XVI — XVIII ст.

«**Язловецькому**». Миколай Язловецький (помер 1594 р.), снятинський староста, гетьман Війська Запорізького у 1590 р. Того ж року за універсалом короля Зигмунта III йому було доручено збудувати фортецю Кременчук для оборони краю від ординських наскоків, а також для кращого контролю над козацтвом.

«**черкаському старості Олександрю**». Мова йде про князя Олександра Вишневецького, гетьмана Війська Запорізького у 1578 — 1581 рр. Був певний час черкаським старостою.

«**при Михай**». Важко сказати, кого саме мав на увазі Гваньїні у даному випадку. Це міг бути і князь Михайло Вишневецький, черкасько-канівський староста у 80-х рр. XVI ст., і князь Михайло Ружинський, що був гетьманом Війська Запорізького у 1583 р., і молдавсько-валаський господар Михай Хоробрий, що панував у 1593 — 1601 рр. (з перервами).

«**Зборовському**». Самійло Зборовський, гетьман Війська Запорізького у 1581 р.

«**Ружинському**». Князі Михайло і Кирик Ружинські були гетьманами Війська Запорізького у 1583 р.

«**Косинському**». Криштоф Косинський, гетьман Війська Запорізького у 1590 — 1593 рр., керівник повстання проти колоніального гніту Речі Посполитої у цей же період.

«**Івоні**». Йон III (Івоня) Воде Лютий, або Арменчик, молдавський господар у лютому 1572 — червні 1574 рр., організатор боротьби проти гніту Османської імперії.

«**Сверчовський**». Іван Свирговський (Сверчовський), гетьман Війська Запорізького у 1572 — 1574 рр.

«**Іван Підкова**». Іван Підкова, гетьман Війська Запорізького у 1577 — 1578 рр.

«**Петра**». Петро V Кривий, молдавський господар у 1575 — 1577, 1578 — 1579, 1582 — 1591 рр.

«**князя Костянтина**». Князь Костянтин II Іванович Острозький, київський воєвода у 1559 — 1608 рр.

«**турецьким султаном**». Мурад III, турецький султан у 1574 — 1595 рр.

«**Шах**». Яків Шах, гетьман Війська Запорізького у 1576 — 1577 рр.

«**до гетьмана**». Тут ідеться про великого гетьмана коронного, подільського воєводу Миколая Мелецького.

«**семигородське військо**». У Семигороді (Трансильванії) панував тоді Криштоф Баторій, рідний брат короля Речі Посполитої Стефана Баторія. Обидва брати боялися, що через молдавський похід І. Підкови може вибухнути війна з Туреччиною, тому Криштоф скерував своє військо на допомогу Петру V, а Стефан хитрістю арештував Підкову, а потім засудив до страти.

«**Вони вбили дитину...**». Даний сюжет хроніки не є достовірним з огляду на те, що в юдаїзмі не існує практики ритуальних убивств.

